

**Araştırma Makalesi/ Research Article**

**Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde  
Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman  
Oryantalizmi**

**Tuğba İsmailoğlu Kacır\***

(ORCID: 0000-0002-9418-3375)

**Makale Gönderim Tarihi**

10.08.2023

**Makale Kabul Tarihi**

19.08.2023

**Atıf Bilgisi/Reference Information**

**Chicago:** İsmailoğlu Kacır, T., “Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman Oryantalizmi”, *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8/ Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan: 2778-2836.

**APA:** İsmailoğlu Kacır, T. (2023). Siyaset, Diplomasi ve Edebi-Fikri Akımlar Üzerinde Yükselen Bir Alan Olarak XIX. Yüzyıl Alman Oryantalizmi. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (Özel Sayı: Dr. Recep Yaşa'ya Armağan), 2778-2836.

**Öz**

Alman oryantalizminin XIX. yüzyılı bir yandan sancılı bir oluşum ve dönüşüm dönemi olarak, diğer yandan menşeleri farklı olan taşların bir araya gelerek oluşturduğu çok renkli bir mozaik olarak karşımızda durmaktadır. Edward Said'in oryantalizm tezinde göz ardı ettiği bu oryantalizm, sömürgeci hedefler üzerinden açıklanamayacak kadar uzun bir geleneğe sahiptir ve XIX. yüzyıla gelindiğinde bu alana karşı giderek artan ilgiyi besleyen çok çeşitli kanallar mevcuttur. Bu çalışma Alman oryantalizminin XIX. yüzyılda yakaladığı yükselişin uzun bir sürecin sonucu olduğunu düşünmektedir ve savaşları, siyasi

\* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye, tugbakacir@yahoo.com.

Assist. Prof. Dr., İstanbul Medeniyet University, Faculty of Letters, Department of History, Turkey.

çatışmaları, diplomatik ilişkileri, romantizm ve Alman idealizmi gibi edebi ve fikri akımları, romantiklere kapıları açan ilk amatör oryantalistleri ve romantiklerin açtıkları yollardan ilerleyen ilk akademisyenleri, en nihayetinde üniversite çatısı altında filolojik-tarihsel bir ikilemde gelişen profesyonel çalışmaları bu sürecin birer basamağı olarak görmektedir. Tüm bu faktörler art arda düşünüldüğünde Alman oryantalizminin, baskın söylemle anlaşılamayacak, kendi mecrasında ilerleyen özel bir karakteri olduğu bu çalışmanın temel tezidir.

**Anahtar Kelimeler:** Alman Oryantalizmi, XIX. Yüzyıl Avrupası, Romantizm, Edebi Oryantalizm, Akademik Oryantalizm

### **XIX. Century German Orientalism: A Field Built on Politics, Diplomacy and Literary-Intellectual Movements**

#### **Abstract**

The 19th century of German orientalism is seen as a painful process of formation and transition, and, on the other hand, as a multicolored mosaic made of stones of different origins. This orientalism which was ignored by Edward Said in his Thesis of Orientalism, has a long tradition that cannot be explained in terms of colonial goals. There used to be many channels feeding the growing interest in this field by the 19th century. This study considers that the dramatic rise of German orientalism in the 19th century is the result of a long process. Wars, political conflicts, diplomatic relations, literary and intellectual movements such as romanticism and German idealism; the first amateur orientalists who opened the doors to the romantics, the first academics who followed the paths paved by the romantics; and, finally, the professional studies developed in a philological-historical dilemma at the universities – all the above are seen as the steps of this process. Taking into consideration the whole range of factors, the main thesis of this study is a special character of German orientalism that proceeds in its flow and cannot be understood within the dominant discourse.

**Keywords:** German Orientalism, 19th-century Europe, Romanticism, Literary Orientalism, Academic Orientalism.

## Giriş

Bu çalışmada “Alman bölgesi”<sup>1</sup> olarak anılacak olan coğrafyaya ve devletler topluluğuna, Kutsal-Roma Germen İmparatorluğu’nun çatısı altında bulunan Alman prensliklerinin ve 1435’ten 1806’ya değin küçük bir kesinti dışında İmparator unvanını ellerinde tutmayı başarmış Avusturya hanedanı Habsburgların hüküm sürdüğü toprakların dahil edildiğini netleştirerek sınırları belirlemek önem arz etmektedir. Bu makale -bugün Almanca konuşulan ülkeler üst başlığını kullanmayı tercih ettiğimizde pek çok bölgeyi dışarıda bırakacağımız için çok da isabetli olmayacağından- 1806’ya değin İmparatorluğun, Napolyon Savaşları’nın ardından Almanya’nın birleşmesine kadar (1871) farklı çatı yapılar altında var olmuş Alman devletleri ile Avusturya İmparatorluğu’ndaki (1804-1867) geleneğin XIX. yüzyılın ilk yarısındaki karakterini anlamaya yöneliktir. Bu çalışma tarihi bir perspektiften hareketle Kutsal Roma Germen İmparatorluğu’nun mirasını bir bütün olarak görmekte ve tüm bu geçmişten gelen birikimi XIX. yüzyılda alanda yaşanan büyük genişlemenin temeline oturtmaktadır. Çalışmanın amacı dönem kaynaklarındaki gündemi ve tartışmaları ortaya koymaktan ziyade<sup>2</sup>, XIX. yüzyıldan günümüze değin sahanın literatürdeki yorumlanmasından hareketle ikincil kaynakları dikkate alarak Alman oryantizminin beslendiği kanalları bütüncül bir perspektifle ortaya koymaktır. Bugün sahanın iki önemli aktörü olarak öne çıkan Almanya ve Avusturya’daki oryantalistik çalışmaları üzerine mevcut Almanca ve İngilizce literatürde çok kıymetli eserler olmakla beraber, konuyu bu

<sup>1</sup> “Alman bölgesi” kavramı Almancada “Almanca konuşulan bölgeler” (deutscher Sprachraum) teriminin karşılığı olarak düşünülebilir. Tarih boyunca sınırları farklılık gösteren bu bölge bugün kabaca Almanya, Avusturya, İsviçre, Lüksemburg, Lichtenstein, Belçika’nın doğusu ve Güney Tirol ile sınırlandırılabilir. Dolayısıyla metinde bu çalışmanın sınırları içerisinde kalan tarihi alan ayrıca tanımlanmıştır.

<sup>2</sup> Konuyu dönem tartışmaları üzerinden ayrıntılı olarak inceleyen çalışmalar için bkz.: Tuğba İsmailoğlu Kacır, “Kronolojik Perspektiften Yeniçağ Avusturyası’nda Üretilen Osmanlı Tarihi Çalışmalarının Değerlendirilmesi”, *Dünyada Osmanlı Tarih Yazımı – I*, Özhan Kapıcı; Ahmet Özcan; Yalçın Murgul (Ed.), Ankara; Doğu Batı 2020, s. 242-279; Tuğba İsmailoğlu Kacır, *Hammer. Doğu’nun Kaşifi*, İstanbul; Kronik 2021; Tuğba İsmailoğlu Kacır, “Avusturya’da Osmanlı Tarihçiliğinin Profesyonel Bir Disipline Dönüşüm Süreci”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26 (Sonbahar 2020), s. 685-701; Tuğba İsmailoğlu Kacır, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Habsburg Monarşisi’nin Şark Siyasetine Dair Perde Arkası Tartışmalar”, *Vakanüvis- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4/1, (Bahar 2019), s. 222-238.

perspektiften gören ve oryantalistik çalışmalarını siyasetin, diplomasinin, edebi ve düşünsel akımların etkisiyle gelişen ve amatör toplumsal bir ilginin akademik bir alan doğurmasıyla kurumsallaşan bir süreç olarak algılayan münhasır bir çalışma bulunmamaktadır.

Napolyon'un ardından Avrupa düzeninin alt üst olmasıyla tarihi görevini artık tamamlamış olan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun sahneden çekilmesinin ve Viyana Kongresi ile Avrupa devletlerinin sınırlarının belirlenerek yeni düzen tesis edilmesinin ardından Avrupa'da taşlar yeniden yerine oturmuş gibi görünmektedir. Ancak Alman bölgesinin XIX. yüzyılı Almanların, eğer bir Alman ulusundan söz edilecekse, nasıl bir birlik oluşturacakları; tarihi haklarından dolayı güneydeki Katolik Habsburgları mı, yoksa yükselen ürkütücü güç olarak kuzeydeki Protestan Hohenzollernleri mi lider kabul edecekleri tartışmaları etrafında geçmiştir. 1867'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tesisinin ve Prusya'nın Avusturya ve Fransa karşısında kazandığı zaferlerin ardından 1871'de Alman İmparatorluğu'nun kurulmasıyla, Avusturya'nın denklemden çıkarıldığı, hepsi çok gönüllü olmasa da Alman devletlerinin Prusya'ya tabi oldukları bir ulus devlet ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla Alman coğrafyasında merkezileşme ve ulus devlet tesis süreçlerinin, bilhassa Fransa ve İngiltere ile kıyaslandığında bir hayli geciktiğini<sup>3</sup> ve Alman devletlerinin bu dağınık yapıdan dolayı sömürge sahibi bir imparatorluk olma yolunda adım atmakta oldukça geride kaldıklarını hatırd tutmak bu çalışmanın saç ayaklarından biridir.

Tüm bu siyasi gelişmelerin Alman oryantalistik çalışmaları üzerindeki etkisi ise onu Avrupa'daki yaygın oryantalist çalışmalardan ayırıştırarak daha karakteristik bir yere oturtması olmuştur. Alman oryantalizmi Doğu'da büyük siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarları olan diğer emperyal devletlerin sömürgeci ilgisinden uzak olarak kendi mecrasında gelişmiştir. XIX. yüzyıl, diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi, Alman

<sup>3</sup> İngiltere ve Fransa'nın iç içe geçmiş karmaşık yönetim yapılarının ayrışma süreci Yüz Yıl Savaşları ile başlamakla birlikte, Fransa'da devletin merkezileşmesi mutlakiyetin yükselişiyle mümkün olmuş ve XIV. Louis'nin döneminde bu yönde önemli mesafe kat edilmiştir. İngiltere'de ise sancılı geçen 16. ve 17. yüzyılların ardından 1688 Şanlı Devrim ile anayasal monarşi tesis edilmiş ve 1707 Acts of Union ile İskoçya ile birleşerek Büyük Britanya Krallığı, 1801 Acts of Union ile İrlanda'nın da katılmasıyla Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığı kurulmuştur.

oryantalistik araştırmalarının ivme yakaladığı ve profesyonelleştiği bir dönemdir, ancak Alman bölgesindeki motivasyon daha çok romantizmden de alınan ilhamla “Doğu’yu ışığın yükseldiği yer” olarak görmenin verdiği heyecandan kaynaklanmaktadır.

Bu alanın bir diğer kendine has özelliği ise yüzyıllardır süregelen Osmanlı muhataplığından dolayı oluşmuş birikim ve ilişkiler ağının icbar ettiği pragmatist sebeplerden beslenmiş olmasıdır. Alman oryantalizmine kendi profesyonel alanında ayrıcalık kazandıran da ironik olarak bu pragmatist temellerdir. Edward Said’in örneklemleri arasında kendisine pek yer bulamayan Alman oryantalizmi, sömürgeci ilginin dışında, bir taraftan tarihi muhataplık dolayısıyla siyasi sebeplerle gelişmek durumunda kalan, diğer taraftan ise rasyonalist ve aydınlanmacı bir çıkmazda sıkışmış olan Alman romantiklerinin arayışlarının sonunda buldukları “yüce ve kadim Doğu” hayranlığıyla yükselen bir alan olarak görülebilir.

Bu çalışma Alman oryantalizmini, bir yandan gerek İmparatorluğun Türklerle olan muhataplığı üzerinden dış siyaseti, gerek Alman devletlerinin uluslaşma sürecinde yaşadıkları karşıtlıklardan oluşan iç siyaseti göz önünde bulundurarak, Romantik edebiyatın yarattığı çağın ruhuyla Doğu’nun kadim kültüründen beslenmeye çalışan yeni kimlik tanımlarının mevcut oryantalistik çalışmalarına sağladığı ivme ile XIX. yüzyılın ilk yarısında akademik sahaya taşınma sürecini bir bütün olarak algılamakta ve sunmaktadır. Edebi oryantalizm ile akademik oryantalizm ayrı kulvarlar gibi görünseler de aslında aralarında büyük bir geçişlilik ve temel motivasyonlar bağlamında benzerlik mevcuttur ve edebi olan akademik olanın yolunu ışıtmış gibidir.

### **Edward Said’in Yaklaşımının Alman Oryantalizm Literatürüne Yansıması**

Jürgen Osterhammel, *Edward W. Said und die “Orientalismus-Debatte. Ein Rückblick”* (1997) adlı makalesinde “Batı’nın dilsiz bir Doğu hakkındaki iktidar destekli monolog modeli”<sup>4</sup> olarak tanımladığı Edward Said’in Oryantalizm tezine yapılagelen (ya da kendisine ait) eleştirileri dile getirdiği sıralarda Said’in tezi zaten kendi alanını ve söylemini

<sup>4</sup> Jürgen Osterhammel, “Edward W. Said und die “Orientalismus“-Debatte: ein Rückblick”, *Asien-Afrika-Lateinamerika*, 25, (1997), s. 605.

çoktan yaratmıştı. Ama Andrea Polaschegg 2008’de otuz yıldır uluslar-ve disiplinler arası eleştirel tartışması yapılan Said’in tezlerinin Alman edebi ve kültürel araştırmaları tarafından rahatsız edici bir tutarlılıkla göz ardı edildiğini<sup>5</sup> söylerken bazı mühim çalışmaları atlamış gibi görünse de çok da haksız sayılmazdı. Said’in kurgu açısından alkışlanan, ancak genellemeler ve göz ardı etmeler yüzünden aldığı eleştiriler dolayısıyla güç kaybetmiş olsa da hala meselenin merkezinde duran tezi ile ilgili tartışmalar başka bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, Said’in Alman oryantalizmi ile ilgili özeleştirisine burada değinmek uygun olur.

“Ne var ki, çalışmamın yanıltıcı olabilecek bir yönü var; yeri geldikçe yaptığım göndermeler dışında, Almanya’da, Sacy’nin görüşlerinin egemen olduğu başlangıç döneminden sonra ortaya çıkan gelişmeleri tüm ayrıntılarıyla ele almıyorum. Akademik Şarkiyatçılığı anlamayı hedefleyen, ama -birkaçı anılacak olursa-: Steinthal, Müller, Becker, Goldziher, Brockelmann, Nöldeke gibi araştırmacıları çok da hesaba katmayan bir çalışma ayıplanır; ben kendimi, sözümü esirgmeden ayıplıyorum. Özellikle de Alman araştırmalarının XIX. yüzyılın ortalarına değin kazandığı büyük bilimsel saygınlığı daha çok dikkate almadığım için üzgünüm.”<sup>6</sup>

Edward Said 1978’de, Alman oryantalizmini dışladığı için kendisini bu şekilde eleştiriyor ve bu konuyu çalışmasının zayıf olan tarafı olarak görüyordu, ancak yedi sene sonra yayımladığı, hem eleştirilere bir cevap hem de tezinin yeniden gözden geçirilmesi olarak sunduğu makalesinde, öncesinde kendisini ayıpladığı konu ile ilgili daha keskin bir yere gelmiş olacak ki, “*kimsenin dahil etme[si] için herhangi bir neden göstermediği Alman Oryantalizmini hariç tutma[si] gibi diğer yorumların*” kendisine yüzeysel ve önemsiz geldiğini, onlara yanıt vermenin dahi anlamsız göründüğünü söylüyordu.<sup>7</sup> Said’in bu zaman zarfında Alman oryantalizmini konumlandığı yerin gerçekten değişip değişmediğini tespit etmek güç, çünkü Said’in en çok eleştiri aldığı mesele, zaten

<sup>5</sup> Andrea Polaschegg, “Die Regeln der Imagination. Faszinationsgeschichte des deutschen Orientalismus zwischen 1770 und 1850”, *Der Deutschen Morgenland*, Brill Fink, 2008, s. 15.

<sup>6</sup> Edward W. Said, *Şarkiyatçılık. Batı’nın Şark Anlayışları*, (Çev. Berna Ülner), Metis, 2013, s. 28.

<sup>7</sup> Edward W. Said, “Orientalism Reconsidered”, *Cultural Critique*, 1, (Güz 1985), s. 90.

örneklerinin ve öne çıkardığı konuların merkezden uzak kabul edilmesi olduğundan burada genel bir duruş geliştirdiği de varsayılabilir. Dolayısıyla Hartmut Fähndrich bu konuda Edward Said eleştirmenlerinin haklı olduğu bir nokta olarak Said'in Avrupa'yı Doğu karşısında yapmakla suçladığı şeyi yaptığını, Avrupa-Kuzey Amerika merkezli oryantizmi aynı kefeye koyduğunu, tıpkı Doğu'nun değişmezliği, bütüncüllüğü ve sabitliği iddiası karşısında tavrı değişmeyen, bütüncül ve sabit oryantist imgelemi yarattığını ve bu imgelemede Avrupa oryantizminin bir kısmını da ihmal ettiğini<sup>8</sup> dile getirdiğinde ihmal edilenlerin başında Alman oryantizmi geliyordu. Ancak oryantizmin Almanya'nın 1884'ten sonra kısa ömürlü sömürge çabaları başlamadan önce Alman bölgesinde yeşermiş olması, Said'in oryantizmin doğası gereği emperyalizme hizmet ettiğini varsayan teorisinin sınırlılıklarını gösterecekti.<sup>9</sup> Yani Said'in oryantizmin siyasi iktidarla ayrılmaz bir şekilde bağlı olduğu iddiası, Almanya'nın Arap dünyasında hiçbir emperyal çıkarı olmamasına rağmen, Alman oryantistlerin uzun süre bu alana hâkim olduğu düşünülürse pek az ağırlık taşıyor gibi görünecektir.<sup>10</sup> Dolayısıyla Alman oryantizmi başta Said için bir soru işareti imiş gibi görünse de zamanla tezinin gediklerinden birisi olarak öne çıktığı için ihmal edilmiş gibi görünüyor.

Alman oryantizminin Edward Said tarafından görmezden gelinmesine bir tepkiymişçesine uzun süre ses gelmeyen sahadan<sup>11</sup> 2000'li yıllarla birlikte oldukça iyi çalışmalar gelmeye başladı ve Alman oryantizmi üzerine birbirinden değerli monografiler yazıldı: Sabine Mangold tarafından sahanın direkt konuya hasredilmiş ilk ve en temel

<sup>8</sup> Hartmut Fähndrich, "Orientalismus und Orientalismus", *Die Welt des Islams*, 28.1-4, (1988), s. 183.

<sup>9</sup> Said'in tezine XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alman oryantizminin içinde bulunduğu durumu örneklerle ortaya koyan anlamlı bir eleştiri için bkz.: Roman Loimeier, "Edward Said und der Deutschsprachige Orientalismus: Eine Kritische Würdigung", *Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien*, 2, (2001), s. 63-85.

<sup>10</sup> Todd Kontje, "Germany's Local Orientalisms", *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, Hodkinson, James R.; Walker, John; Feichtinger, Johannes (Ed.), Boydell & Brewer, 2013, s. 57.

<sup>11</sup> Alman oryantizmi üzerine XIX. ve XX. yüzyıl boyunca sayamayacağımız kadar çok değerli çalışma yapılmıştır, ancak burada Said'in söylemi ile şekillenen yeni paradigmanın ardından kapsayıcı bir perspektifle yapılan monografi çalışmaları kastedilmektedir.

çalışmalarından birisi olan *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft". Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert* (2004) kaleme alındı. Bu eserin oryantalizmin akademik geçmişinin sahip olduğu karmaşadan dolayı, konunun girift ve pek çok farklı kökten beslenen tarihini makul bir akış içerisinde sunmaya çalışması önemlidir. Çalışma dönemini 1800-1914 yılları arası ile sınırlayan Mangold, Alman oryantalizminin teoloji çatısı altında var oluşunu, modern bir çalışma alanına dönüşme sürecini, filolojiye yoğunlaşarak yaşadığı paradigma kaymasını ve üniversiteler ve akademik kurumlar ile bağlantılı olan gelişme sürecini net bir akış içerisinde inceler. Mangold'a göre Alman oryantalizmi için itici güç, Said'in tanımladığı emperyal hedeflerin aksine "siyaset ve güçten bağımsız hümanist aydınlanma çabasıdır". Todd Kontje'nin *German Orientalisms* (2004) adlı çalışması ise uzun bir zaman aralığında, Orta Çağ'dan başlayarak Alman edebiyatındaki Doğulu "ötekiyi", bunun Alman kimliğinin oluşmasındaki ve Almanya'nın kendisine dair tanımlamalarındaki rolünü anlamaya yönelik bir girişimdir. Kontje, Said'in tezinden ayrılmamakla beraber Alman İmparatorluğunun Doğu'da emperyal hedeflerle var olmamasının oryantalizme olan ilgiyi azaltmadığını, bilakis Alman yazarların Avrupa'nın geri kalanıyla özdeşleşmek ve Batı'ya karşı Doğu ile farklı bir ilişki biçimi geliştirmek güdüsüyle kendine özgü bir oryantalizm ürettiğini iddia eder. Ursula Wokoek *German Orientalism. The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945* (2009) adlı kitabında oryantalist çalışmaları Alman eğitim sistemi ve bilim tarihinde bir yere oturtmaya çalışır. Üniversite dışı, amatör bir alanda gelişmeye başlayan oryantalistik çalışmalarının XIX. yüzyılın başında üniversitelere nasıl taşındığını ve üniversitelerde nasıl tutunduğunu araştırır. Üniversite çatısı altındaki teoloji bağımlılığındaki oryantalist çalışmaların sahanın gelişmesinin önündeki engel olarak sunulduğu kabul gören yaygın teze (Mangold da bu duruşa yakındır.) itiraz eder ve tam tersi durumu, yani teoloji alanının oryantalist çalışmaları kendi bünyesinde muhafaza ederek gelişmesine olanak sağladığını iddia eder. Vardığı sonuçlardan birisi de Alman bölgesi için bu çalışmaların herhangi bir emperyal çıkara hizmet etmediği ve Said'in tezinin bu çalışmalara uyarlanamayacağı olur. Wokoek gibi teoloji çalışmalarının oryantalizmin arkasındaki büyük güç olduğunu vurgulayan diğer önemli bir çalışma ise Suzanne Marchand tarafından yapılmıştır. *German Orientalism in the Age of Empire*.



*Religion, Race, and Scholarship* (2009) adlı kitabında Marchand, son derece karmaşık bir yapı olarak gördüğü oryantalistik çalışmalarını incelerken Said'in tezine karşı dursa da XIX. yüzyıl boyunca sömürgeci emperyalizmi karşısına alan görüşün Almanları Doğu'nun gerçek dostu olarak sunan yaklaşımını da sorgular. Tartışmasına XIX. yüzyılın romantikleri, klasisistleri ve philheleniklerinden başlayan, bu akımların altını dolduran aydınlanmacı-hümanist geleneğe de tekrar tekrar dönen çalışma, oryantalistlerin gerek algılayış ve algılanışlarındaki, gerek çalışma koşullarındaki değişimleri ve kırılmaları izleyerek Nasyonal Sosyalist döneme kadar uzanır. Nina Berman'ın *German Literature on the Middle East. Discourses and Practices 1000-1989* (2011) adlı çalışması ise daha çok siyasi ve kültürel bağlama oturur. Geçmişin filolojiyle olan girift ilişkisine eğilir. Post-kolonyal teoriye atif yaparken olumsuz Doğu temsillerinin otomatik olarak baskıcı siyasi pratiği göstermediği gibi, Doğu'nun kültürüne ve tarihine sözde olumlu bir şekilde başvurmanın da kolonyal emellerin yokluğunun göstergesi olarak alınamayacağını söyler. Bin yıllık bir dönemi siyaset ve söylem, Doğu ile Almanlar arasındaki karşılaşmaların söyleme yansıması üzerinden değerlendirirken Avrupa içi rekabetin Almanya'nın hem Doğu'ya yönelik siyasetini hem de oryantal çalışmaların ivmesini belirleyen bir itkiye sahip olduğunu belirtir.

Almanların bir sömürge imparatorluğuna sahip (olma fırsatına sahip) olmamaları, bunun algılama biçimlerine yansımadığı anlamına da gelmeyebilir. Yüzyılın ikinci yarısındaki tarihi gelişmelere bakıldığında aslında bunun mümkün olması durumunda tam da Said'in tanımına uyan bir emperyal oryantalizme yönelmeye hazır oldukları yorumu güç kazanır.<sup>12</sup> Almanya'da 1870'lerden sonra oryantalistik çalışmalarındaki yükselişi buradan okumak çok da anlamsız durmamaktadır. Almanların sömürgecilik hikayesinin başlamasıyla uygulamalı Şarkiyat çalışmalarının kurumsallaşması aşağı yukarı aynı zamana denk gelir. "Prusya hükümeti, 1884-85 yıllarında girilen ilk kolonyalist teşebbüslerden beri Afrika, Orta ve Yakındoğu'ya ilişkin uzmanlık bilgisine eskisinden daha fazla ihtiyaç duyduğunun farkındaydı. Her

<sup>12</sup> XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki Prusya merkezli Alman oryantalizmini sömürgeci bir girişim olarak sunan önemli bir çalışma olarak bkz.: Remzi Avcı, *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2021.

şeyden önce, dilbilimsel uzmanlığa ihtiyaçları vardı. Bundan dolayı, 1887 yılının Ekim ayında Berlin’de Doğu Dilleri bölümü (Seminar für Orientalische Sprachen, SOS) kuruldu. SOS, halk nazarında Berlin Üniversitesi’nin bir parçasıymış gibi görülüyordu ama hakikatte Prusya ve Alman İmparatorlukları tarafından finansal olarak eşit derecede desteklenen bağımsız bir kurumdu.”<sup>13</sup> İlk zamanlar Arapça, Farsça, Türkçe, Çince, Japonca, Hintçe ve Svahilice’nin öğretildiği kurumda Alman sömürge siyasetinin gelişimiyle birlikte başka Afrika dillerinin de müfredata eklenmesi ve üniversitelerin aksine daha çok güncel ve pratik bilginin öğretiminin öncelenmesi, hedef kitesinin “tüccar, teknisyen, memur ve seyyah”lar olarak ifade edilmesi kolonyal ilginin net bir yansımasıdır. 1908’de Hamburg’da tesis edilen ve 1919’da Hamburg Üniversitesi’nin kurulmasıyla üniversite bünyesine aktarılan Kolonyal Enstitü (Kolonialinstitut) ise Almanya’da sömürgeci amaçlara hizmet eden oryantalistik çalışmalarını temsil eden ikinci kurumdur.<sup>14</sup> Ancak Matthew Head’in dediği gibi “*Post-kolonyal teorinin geçmişi sömürgeleştirmesine izin vermeden*”<sup>15</sup> yüzyılın ilk yarısına dönerek elimizdeki bulguların bize ne söylediğine bakalım.

Göttingen’de profesör olan Heinrich Ewald (1803-1875) editörlüğünü yaptığı Almanya’daki ilk akademik oryantizm dergisi *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*’in ilk sayısının önsözünde “*Doğu’nun Almanlar ile, onların geçmiş ve geleceği ile ne alakası var? Almanya’nın Doğu çalışmaları konusunda itici gücü nedir?*”<sup>16</sup> gibi sorularla muhatap olduklarını söylüyor ve Almanya’daki şarkiyat araştırmalarının, İngiltere veya Fransa’daki duruma göre çok dezavantajlı olduğunu, oralandaki çalışmaların devlet tarafından finanse edildiğini<sup>17</sup> ekliyordu. Mangold’un da değindiği gibi Doğu araştırmaları

<sup>13</sup> Christoph Herzog, “Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar”, (Çev. Faruk Yasıçimen), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15 (2010), s. 93.

<sup>14</sup> Herzog, a.g.m., s. 94.

<sup>15</sup> Matthew Head, *Orientalism, Masquerade and Mozart’s Turkish Music*, Routledge, 2018, s. 133.

<sup>16</sup> Heinrich Ewald, “Plan dieser Zeitschrift”, *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, I, (1837), s. 6.

<sup>17</sup> Ewald, a.g.m., s. 12-3.

bu alanı çalışanlara iyi bir gelir kapısı vaat etmiyordu, “lüks işi bilimdi”<sup>18</sup>. Yüzyılın ilk yarısında bir Alman sömürge imparatorluğunun olmaması diğer yandan pratik politik kaygıların sahaya yansımaması demektir;<sup>19</sup> tüm bu elverişsiz koşullara rağmen Doğu araştırmaları başka hiçbir yerde üniversitelerde bu kadar kök salmamıştı<sup>20</sup> ve 1850'lere gelindiğinde dünyadaki en başarılı ve tanınan oryantalistlerin çoğunu Almanlar yetiştirmişti<sup>21</sup>. Peki bu nasıl mümkün olabildi?

### Almanların Doğu ile Muhataplığının Tarihi Arka Planı

Alman dilinin hâkim olduğu kültür dairesinde Haçlı Seferleri'nden, yani Orta Çağ'dan beri Doğu ile ilgili tasavvurlar mevcuttu, ancak ilk oryantalistik çalışmaları 1312 Viyana Konsili'nde Paris, Bologna, Avignon ve Salamanca Üniversitelerinde Arapça, Yunanca, İbranice ve Süryanice kürsülerinin kurulmasının kararlaştırılmasıyla<sup>22</sup> gündeme gelmişti.

Alman oryantalizminin nevi şahsına münhasır tarafı 1683'e değin Osmanlıların baskısı altında, daha sonraki dönemlerde ise Habsburgların liderliğinde Almanların karşı koymaları ve Türklerden arda kalan topraklara yayılma imkânı bulmalarıyla süregelen bir ilişkiler bütününden beslenmesi, yani iki rakibin çekişmesinin tarihini kendisi için sağlam bir zemine dönüştürmüş olmasıdır.

Osmanlı Devleti'nin Macar topraklarında Batı'ya doğru ilerlemesi sürecinde, Kutsal-Roma Germen İmparatorluk tacını taşıyan Habsburg krallarının hem dünyevi gücün temsili de olsa zirvesi olarak hem de “Kutsal” İmparatorluğun Tanrı huzurundaki sorumlusu olarak “Doğu'dan gelen gavur tehdidi”<sup>23</sup> karşısında durmak sorumluluğunu

<sup>18</sup> Sabine Mangold, *Eine “weltbürgerliche Wissenschaft”. Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2004, s. 20.

<sup>19</sup> Mangold, a.g.e., s. 45; Suzanne Marchand, *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race, and Scholarship*, New York: Cambridge University Press 2009, s. 121.

<sup>20</sup> Felix Wiedemann, “Orientalismus”, Version: 1.0. *Docupedia-Zeitgeschichte*, [http://docupedia.de/zg/wiedemann\\_orientalismus\\_v1\\_de\\_2012](http://docupedia.de/zg/wiedemann_orientalismus_v1_de_2012): 8. (28.12.2022)

<sup>21</sup> Marchand, a.g.e., s. 98; 121. İngiliz, Amerikalı ve Fransız bilim adamlarının Alman Doğu araştırmaları merkezlerinde (Halle, Göttingen, Leipzig ve daha sonra Berlin) eğitilmeleri tesadüf değildi. (Wiedemann, a.g.m., s. 8)

<sup>22</sup> Said, a.g.e., 2013, s. 59; *Fundgruben des Orients bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern*, II, (1811), Viyana, Önsöz.

<sup>23</sup> Türklerin gerek tarihi Alman halk kültüründe gerek literatüründe “gavur” olarak adlandırılmaları veya Türk ve gavur sözcüklerinin bir arada kullanılması Orta Çağ Haçlı

üstlenmeleri sebebiyle, yaklaşık üç yüz yılı çatışmayla geçen bu ilişkiler bütünü sonucunda Habsburglar Osmanlıları çok iyi tanımak zorunda kalmışlardır.

XVI. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ve sonraki yüzyıllarda popülerlik kazanan Doğu'nun bilinmeyen dünyasını Avrupalıya aktaran seyahatnamelerin ilk yazarları da genellikle diplomatik bir misyon ile görevli olarak giden kişilerdir.<sup>24</sup> Daha çok savaş dönemlerinin ardından barışın tesis edilmesi ya da vadesi yaklaşan mevcut bir barışın yenilenmesi için gönderilen bu diplomatlar sayesinde kültürel bir aktarım gerçekleşmeye başlamıştır. Zaman içerisinde bu birikim Doğu'yu çok iyi tanıyan uzmanların varlığını mümkün kılmıştır.<sup>25</sup> Türklerin bir tehdit olmaktan çıkmasıyla beraber tarihi olarak askeri-siyasi bir perspektiften ilerleyen Almanların Doğu üzerine ilgileri edebi-entelektüel bir alana kaymıştır.

Habsburg oryantalizmi<sup>26</sup> bu değindiğimiz tarihi ilişkiler yumağından beslendiği için dönemin günlük siyasetinde de bir malzeme olarak

---

Seferleri'ne dayanmakla beraber (Niels Brandt, *Gute Ritter, böse Heiden: Das Türkenbild auf den Kreuzzügen (1095–1291)*, Köln; Weimar 2016.) bu gelenek dini ve siyasi propagandanın bir enstrümanı olarak Yeni Çağ boyunca devam ettirilmiştir. Bu konuda her yüzyıldan sayısız örnek sunulabilecek olsa da burada birkaç dini metne atıf yapabiliriz: Esaias Heidenreich, *12 Türken-Predigten über den 79. Psalm "Herr es sind Heiden in dein Erbe gefallen"*, Leipzig 1582; Tobias Eisler, *Das Durch Türken und Heyden Beschämte Heutige Christentum: Oder Merkwürdiger Extract aus Verschiedenen Bisher Publicirten Nachrichten von derer Heyden und Türken Lehr und Leben: Nebst beygefüigten Nöhtigen und Nützlichen Anmerkungen, und Einer Vorrede von dem Einigen, Allgemeinen Weg Durch Christum zu Gott, 1720.*) Türk imajının tarihi ve antropolojik dönüşümü için bkz. Johann Heiss; Johannes Feichtinger. "Wiener „Türkengedächtnis“ im Wandel. Historische und anthropologische Perspektiven", *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, 38/2, (2009), s. 249-263.

<sup>24</sup> Bu alanda öne çıkan isimler Ogier Ghislain de Busbecq, Hans Dernschwam, Benedict Curipeschitz, Hans Löwenklau, Melchior Besolt, Marc Antonio Pigafetta, Reinhold Lubenau ve Salomon Schweigger'dir. (Thomas David; John Chesworth, *Christian-Muslim Relations. Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, Leiden; Boston 2015, s. 522.)

<sup>25</sup> Bu dönemdeki gelişmeler çalışmanın sınırları dışında kaldığı için analiz edilmemiştir. Siyasi muhataplık sayesinde gelişen Osmanlı tarihyazıcılığı geleneği için bkz.: İsmailoğlu Kacı 2020.

<sup>26</sup> Habsburg oryantalizminin XIX. ve XX. yüzyıllardaki aktörleri üzerinden motivasyonlarını Said'in tezleri bağlamında değerlendiren önemli bir makale için bkz.:

kullanılan Türk düşmanlığı ve 1683-99 arasında Türkler karşısında elde edilen galibiyetler hafızalara kazınmak durumundaydı. Örneğin II. Viyana Kuşatması'nın büyük bir ciddiyetle gündem yapıldığı 100. Yıl Kutlamaları (1783) tam da oryantalistik çalışmalarının ciddi bir dönüşüm yaşamasının hemen öncesine denk gelir. Buradan bakıldığında düşman Doğulu imajının, Habsburg oryantalizminin kolektif hafızasında varlığını sürdürdüğü hesaba katılmalıdır. Zaten bu dönemin ardından Avrupa'nın gündemini bir hayli meşgul eden "güçsüz Yunanlıların büyük Osmanlı Devleti karşısında verdiği Yunan Bağımsızlık Savaşı" (1821-31) esnasında Alman edebiyatında "yüce Helen ruhunun ve Türk barbarlığının tarihi-romantik özgün bir tablosu" hemencecik yeniden canlanır. Osmanlı'nın sadece Yunanlıların değil, aynı zamanda ahlakın, insanlığın ve medeniyetin de ötekisi olarak, kimliğin gerektirdiği karşıtlıkla şiddetin görsel olarak resmedilmesiyle beraber en etkili şekilde edebi bir biçimde sahnelendiği görülür.<sup>27</sup> XIX. yüzyılda historicizm ve klasisizmden aldığı coşkuyla kendi tarihini baştan yazmaya koyulup, yeni tanımlamalar yapma ve kimlik oluşturma sürecine girdiklerinde yeniden Antik'e dönme zorunluluğu hisseden Almanlar için şimdi bir de o Antikite'den ilham alan Philhelenizm yeni bir ideale dönüşür. Diğer yanda ise köklerini kadim Doğu'da arayan Alman romantikler vardır.

Alman bölgesinde büyük bir coşku yaratan Philhelenist yaklaşım tam da Said'in kurgusuna uyum sağlayan bir yerde durmaktadır: Şiirlerde, dramalarda ve oyunlarda Antik Yunan'ın mirasçıları olarak sunulan Hristiyan Yunanlılar kadınsı çağrışımlara sahip köleler olarak tasvir

---

Johannes Feichtinger, "Komplexer kuk Orientalismus: Akteure, Institutionen, Diskurse im 19. und 20. Jahrhundert in Österreich". *Orientalismen in Ostmitteleuropa. Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*, 2014, s. 31-63. Feichtinger k.u.k Orientalismus (kaiser- und königliche - imparator ve kral: Habsburg hükümdarlarının hem imparatorluk hem de Krallık sıfatlarını işaret eden unvanları) olarak adlandırdığı Habsburg oryantalizmini, iki devletin yüzyıllara dayanan çekişmesinin arka planına dayandırır ve 1791 öncesini Türk savaşları, diplomatik, kültürel ve ekonomik etkileşimle öne çıkan dönem, 1878 sonrasını Osmanlı eyaleti olan Bosna-Hersek'in işgal ve ilhak dönemi (1908) ve I. Dünya Savaşı sürecini ise ezeli düşman imgesi tam olarak silinirse de dostluk dönemi olarak tasnif eder. (Feichtinger, a.g.m., s. 37).

<sup>27</sup> Andrea Polaschegg, *Der andere Orientalismus: Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*. Walter de Gruyter, 2012, s. 263. Philhelenizmin oryantalizm üzerindeki etkisi için bkz.: s. 232-275.

edilirken, Müslüman Türkler kana susamış, despotik ve geleneksiz olanı temsil etmektedir.<sup>28</sup> Her ne kadar bu imgelem çok kalıcı olmayıp, romantiklerin düşledikleri bilgeliğin ve saklı ilimlerin cenneti, güçlü devletlerin ve muhteşem sarayların ülkesi olan Doğu galip geldiyse de XIX. yüzyıla girerken Alman oryantalizmi derin bir alt üst oluş yaşamıştır.<sup>29</sup>

Diğer yandan Habsburg İmparatorluğu Osmanlı'nın geri çekilmesinin ardından gittikçe kendisine yayılma alanı olarak gördüğü Doğu Avrupa topraklarıyla zaten tarihi bir yakınlık içerisindeydi. İmparatorluğun kadim toprakları olan Çek ve Macar bölgeleri tarihin akışı içerisinde ne kadar yerel direnç olsa da oldukça geçirgen bir Alman üst kimliğine adapte edilmeye çalışılmıştı. XIX. yüzyılın öne çıkan simalarına baktığımızda bu adaptasyonun kimlik inşası anlamında başarılı olduğu da düşünülebilirdi. Ayrıca Avusturya ve Prusya'nın koloni elde etme çabaları yüzyılın ikinci yarısında ivme kazandığından, üzerine konuştuğumuz zaman diliminde Alman bölgesi daha çok Avrupa'daki durumla ve hemen yanı başındaki toprakları kolonileştirmeye ilgileniyor gibiydi. Örneğin Bosna'nın 1878'de işgalinin ve 1908'de ilhakının ardından Habsburg İmparatorluğu'nda İslam 1912'den itibaren resmen tanınmış ve Avusturya artık tebaası olan Müslüman Boşnakları Avrupa kültürüne entegre etmek gibi bir sorumluluğu doğal olarak üstlenmişti. Gerçi Napolyon Savaşlarından sonra Habsburgların Venedik'i geçici olarak yönettiği ve ticari altyapısını kullandığı dönemde, I. Franz'ın emriyle Yunanca ve İtalyancanın da Şark Akademisi müfredatında zorunlu diller haline geldiği<sup>30</sup> düşünülürse bu durumun "Doğulu" ya da "öteki ile imtizaç etmek" olarak görülmesinden ziyade tebaayı yönetilebilir kılmak olarak okunması daha mantıklı olabilir.

### Şark Akademisi

1547'den beri İstanbul'da daimî bir elçi aracılığıyla temsil edilen Habsburglar tercüman olarak Levantenleri kullanmışlardır, ancak bu

<sup>28</sup> Birkaç örnek eser: Johann Nepomuk Freiherr von Poissl; Johann Gottfried Wohlbrück, *Athalia: Eine große Oper in 3 Aufzügen*, Münih 1828; Heinrich Heine, *Tragödien nebst einem lyrischen Intermezzo*, Berlin 1823.

<sup>29</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 28-9.

<sup>30</sup> Paula S. Fichtner, *Terror and Toleration: The Habsburg Empire confronts Islam, 1526-1850*, Reaktion Books, 2008, s. 127.

kişilerin görevlerine her daim sadık olmayıp gerek Osmanlı gerek Habsburglar lehine ikili oynayabildikleri görülmüştür.<sup>31</sup> Bunların yanı sıra savaş esiri olarak Osmanlı topraklarında bulunmuş ve özgürlüklerine kavuştuktan sonra hem dile hem de kültüre hâkim olmaları hasebiyle tercüman olarak kullanılan kişiler vardır.<sup>32</sup>

1578'de ilk öğrencinin gönderilmesiyle<sup>33</sup> başlayan ancak tam olarak 1645'te kurumsallaşan Habsburg dil oğlanlığı sistemi<sup>34</sup> Venedik'in İstanbul'da uyguladığı sistemin bir taklidi olarak hayata geçmişti.<sup>35</sup> İlk olarak Venedik 1551'de iki genci İstanbul'a göndererek bu uygulamayı başlatmış, eğitimin Venedik'te mi yoksa İstanbul'da mı devam etmesi gerektiği yönünde tartışmalar sürse de İstanbul'da eğitime devam eden Venedikli gençler zaman içerisinde bu konuda uzmanlık kesbederek bir gelenek oluşturmuşlardı.<sup>36</sup> Fransa'da ise ilk olarak 1557'de İstanbul elçisi tarafından Fransa kralına yazılan bir mektupta bir Fransız tercüman okulu kurulması fikrinden bahsediliyor olsa da 1626'da Pera'ya yerleşen Kapüsenlerin 1628'de kendi çocuklarına yönelik yürüttükleri öğretim faaliyetleri, 1669'da ilk altı çocuğun Fransa'dan İstanbul ve İzmir'e gönderilmesi kararı ile kurumsallaşmıştır.<sup>37</sup> Çocukluk yaşlarını henüz geride bırakmış bu gençlerin İstanbul'a gönderilmesiyle

<sup>31</sup> Clara Reiter, *Auf den Spuren der Hofdolmetscher in der Habsburgermonarchie*, Graz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Graz 2010, s. 88.

<sup>32</sup> Ernst Dietrich Petritsch, "Die Wiener Turkologie vom 16. bis 18. Jahrhundert", Kreiser, Klaus (Ed.) *Germano-Turcica: zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern; Ausstellung des Lehrstuhls für Türkische Sprache, Geschichte und Kultur der Universität Bamberg*; Universitätsbibliothek Bamberg, (7.-31.7.1987), s. 25.

<sup>33</sup> 1578'de Peter von Wolzogen elçi Joachim von Einzendorf ile İstanbul'a gönderilmişti, daha sonra Johann Franz Mesgnien von Meninski de bu amaçla İstanbul'a gönderilecektir. (Victor Weiß Edlem von Starkenfels, *Die kaiserlich-königliche orientalische Akademie zu Wien, ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung*, Viyana 1839, s. 3.)

<sup>34</sup> Cécile Balbous, *Das Sprachknaben-Institut der Habsburgermonarchie in Konstantinopel unter besonderer Berücksichtigung des historischen Kontexts des 16. und 17. Jahrhunderts*, Viyana Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Viyana 2014, s. 56.

<sup>35</sup> Dil oğlanlığı sisteminin Venedik, Fransa, İspanya ve Lehistan'daki gelişimi ve uygulamaları için bkz.: B. Marizzi, "Die Erkundung des Morgenlandes zu Beginn der Neuzeit: Sprachknaben – Giovanni di lingua - Enfants de Langues - Jóvenes de lenguas", *Estudios de Traducción*, 12, (2022), s. 221-229.

<sup>36</sup> Balbous, a.g.t., s. 41-44.

<sup>37</sup> Balbous, a.g.t., s. 45.

sadece dil öğrenmeleri değil, aynı zamanda Osmanlı'yı iyi tanıyan, kültüre ve teamüllere hakim, tecrübeli diplomatların yetişmesi hedefleniyordu. Her devlet ilk zamanlar gerek ekonomik şartların iyi olmaması gerek görevin taşıdığı riskler dolayısıyla İstanbul'a gönderilecek çocuk bulma konusunda sıkıntı çekse de zaman içerisinde bu sistemden yetişmiş çocukların gelecekte iyi bir kariyere sahip olma imkanları anlaşılınca bu sorun da ortadan kalktı. Ancak Habsburglar üzerinden devam edersek zamanla dil oğlanlığı sisteminin aksamaya başladığına dair kayıtlarla karşılaşırız. Geleceğin Şark Akademisi'nin müdürü ve kendisi de eski bir dil oğlanı olan Cizvit rahibi Joseph Franz, İmparatoriçe Maria Theresia'ya yazdığı raporlarında artık dil oğlanlığı sisteminin eskisi gibi verimli çalışmadığını, dil oğlanlarının eğitiminden sorumlu olan İstanbul elçilerinin kendi yoğun mesailerinden dolayı onların eğitimleriyle yeteri kadar meşgul olamadıklarını ve evlerinde ağırladıkları bu gençleri daha çok bir gelir kapısı olarak gördüklerini, disiplinden yoksun bir ortamda büyüdüklerinden gençlerin sadakatlerinden de tam olarak emin olunamayacağını, dil oğlanı olacak öğrencilerin artık çocuklardan ziyade dil öğrenme esnekliğini kaybetmiş yetişkinlerden ya da liyakate göre değil de araya giren nüfuzlu kimselerin tavsiyelerine göre seçtiklerini ve bu sebepten başarılı olmasalar bile kolay azledilemediklerini bildiriyor ve tüm bu sorunların önüne geçilmesi adına Viyana'da kurulacak bir İmparatorluk Şark Akademisi'nin önemini vurguluyordu. Rapora göre bir diğer sorun ise yeteri kadar ilgilenilmeyen öğrencilerin zevk ve sefaya dalıp dini hassasiyetlerini kaybetmeleri ve kendi kültürlerine yabancılaşmaları idi. Ayrıca bir gencin İstanbul'da aldığı eğitimin maliyetinin Viyana'da alınandan çok daha yüksek olması ve Maria Theresia dönemindeki devletin merkezileşmesi yönünde yapılan reformlar doğrultusunda bu türden önemli bir görevin Viyana'da icra edilmesinin gerekliliği gibi sebeplerle dil oğlanlığı kurumunun yerini 1754'te kurulan Şark Akademisi<sup>38</sup> alacaktı.<sup>39</sup>

<sup>38</sup> 1774'te "k.k. Akademie der morgenländischen Sprachen", daha sonra "Orientalische Akademie in Wien", 1898'dan itibaren "k.u.k. Konsularakademie", 1964'ten beri "Diplomatische Akademie Wien" olarak adlandırılmıştır. Bugün işlevi değişmiş olsa da halen "Diplomatische Akademie Wien" olarak varlığını sürdürmektedir.

<sup>39</sup> Starkenfels, a.g.e., s. 5; Reiter, a.g.t., s. 89; Balbous, a.g.e., s. 60-66.



Habsburgların Osmanlı ile gittikçe artan diplomatik ve ekonomik ilişkilerinde Türkçe başta olmak üzere Farsça ve Arapçayı anlama ve konuşmanın yanı sıra yazmada da yetkin olan diplomat ihtiyacını XVIII. yüzyılın ortasından itibaren Şark Akademisi karşılayacaktı. Eğitimlerini Şark Akademisi'nde tamamlayan öğrenciler staj mahiyetinde elçilik kâatibi olarak İstanbul'a gönderiliyor ve orada gösterdikleri performansla göre bürokratik kaderleri şekilleniyordu. Ancak Habsburglar için pratik sebepler dolayısıyla önemli olan Doğu'nun bu üç dilini bilen gençlerin ilgisi, genellikle zaman içinde edebiyat ve düşünce alanına da yönelmeye başlayacak ve daha çok teologların bir alt çalışma alanı olan bu saha farklı formasyonlara sahip uzmanların da dahil olmasıyla bir açılım yaşayacaktı.

Şark Akademisi'nde Arapça ve Farsçadan ziyade Türkçe ve Fransızcaya ağırlık verilmesi, Akademi'nin pratiğe yönelik vizyonunu da aksettiriyordu. Zira Arapça üç ve Farsça bir sene öğretilirken, bu diğer iki dil altı sene boyunca öğretiliyordu.<sup>40</sup> Akademi'deki eğitim sayesinde XIX. yüzyılın başında Avusturya, iyi eğitilmiş mütercimleriyle, Bâb-ı Âli ile ilişkilerinde rakipleri Prusya ve Rusya'ya göre açık bir avantaja sahipti. Ancak akademinin öğrencilerinin ilgisi sadece siyasetle sınırlı kalmadı. Öğrencilerin filoloji çalışmalarında okudukları metinler onları aynı zamanda Doğu'nun fikir ve duygu dünyasına sokuyordu. Zamanla Şark Akademisi'nde edebiyat çalışmaları her zamankinden daha fazla dikkat çekmeye başladı. Doğu şiirine öykünme ve onu taklit etme çabası bir öğrencinin Doğu'nun "dehasına" dair hislerini, halklarının gelenek ve değerleri karşısında duyarlılık geliştirmesinin hızlı ve faydalı bir yolu oldu.<sup>41</sup> Dolayısıyla bu bilgi birikimi süreci çok daha ileri bir düzeye taşıdı. Baron Joseph von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Alfred von Kremer (1828-1889) gibi alimler<sup>42</sup> hem Doğu'nun bilgisinin taşıyıcılığını yaptılar hem de Doğu ile kurdukları doğrudan ilişki sayesinde yaşayan Doğu'nun şahitleri oldular. Akademi mezunlarından Jakob von Wallenburg (1763–1806), Vinzenz Rosenzweig Ritter zu Schwanau (1791–1865) ve Ottokar Schlechta von Wssehrd (1825–1894) Fars

<sup>40</sup> Herzog, a.g.m., s. 101.

<sup>41</sup> Fichtner, a.g.e., s. 127-9.

<sup>42</sup> *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 70, (28. Aralık 1810), s. 470.

edebiyatı ile ilgilendiler.<sup>43</sup> Hıristiyan Avrupa’da Doğu hakkında her daim var olan bu merak, XIX. yüzyılın başlarında aydınlanma geleneğinden gelen akademisyenlerin ve eğitilmiş amatörlerin nesnel duyarlılıkları sayesinde sistematik bir öğrenme sürecine dönüşüyordu.<sup>44</sup> Osmanlı ile son savaşın<sup>45</sup> 1792’de sona ermiş olması da ihtiyaç duyulan diplomatik ilişkilerin güçlü olduğu zemini eşzamanlı olarak yaratmış oldu.<sup>46</sup> Avusturya Devlet Matbaası’nın 1804’ten itibaren Şark eserlerini basmaya başlaması<sup>47</sup> bu mümbit dönemin önemli bir göstergesiydi. Avusturya tarafında başlayan ilgi burası ile sınırlı kalmadı ve örneğin “Doğu’nun kapılarını Batı’ya açan adam” olarak ünlenen Joseph von Hammer-Purgstall’ın tercümelerinden aldıkları ilhamla Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Friedrich Rückert’in (1788-1866), Friedrich von Schiller (1759-1805) gibi büyük Romantikler, Alman düşünce dünyasında temel dönüşümler yaratan ölümsüz eserler kaleme aldılar.

Şark Akademisi’nin öğrencilerinden Alfred von Kremer iki ciltlik meşhur *Kulturgeschichte des Orients unter den Chalifen* kitabının yazarıdır. Baron Schlechta von Wssehrd ise yine akademi mezunu olan diplomat-oryantalist tipolojisinin başka bir örneğidir ve çağdaş Osmanlı tarihi ve Fars şiiri üzerine çok sayıda kitap yazmıştır.<sup>48</sup> Akademinin öğrencileri günümüzün belirli bir kültürün özgünlüğünün, diğer tüm

<sup>43</sup> Wolfdieter Bihl, *Orientalistik an der Universität Wien: Forschungen zwischen Maghreb und Ost-und Südasien: Die Professoren und Dozenten*, Böhlau, Viyana 2009, s. 16.

<sup>44</sup> Fichtner, a.g.e., s. 172.

<sup>45</sup> Dönemin iki önemli Hıristiyan gücü Avusturya ve Rusya, Osmanlı Devleti ile savaş halindeyken, 31 Ocak 1790 tarihinde Osmanlı-Prusya arasında askerî ittifak anlaşmasının imzalanması, çalışmanın başında değinilen İmparatorluğun dağılık yapısını gözler önüne seren önemli bir ayrıntıdır. Bkz.: Kemal Beydilli, *Osmanlı-Prusya İttifâkı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İstanbul 1984.

<sup>46</sup> Valeri Stajanov, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatie: mit einer Bibliographie*, Berlin 1983, s. 4. XIX. yüzyıl boyunca kütüphanelerdeki Şark koleksiyonlarının dökümlerinin yapıldığı tarihler kronolojik olarak artan ilgiyi takip etmek için bir fikir verebilir: Dresden 1831’de Fleischer, Viyana 1842’de Krafft, 1856-67 arasında Flügel, Gotha 1864’te Pertsch, Münih 1875’te Auer, Berlin 1889’da yine Pertsch, Karlsruhe 1892’de Horn tarafından kataloglanmıştır. (Stajanov 1983, s. 3 vd.)

<sup>47</sup> Stajanov, a.g.e., s. 5.

<sup>48</sup> Herzog, a.g.m., s. 102.

kültürlerden radikal bir şekilde yabancılaşmasına bağlı olduğunu ya da emperyalizmin Osmanlı da dahil olmak üzere tek anlatısının amansız bir mağduriyet ve baskı hikayesi olduğunu düşünenleri anlamazlardı. Hammer-Purgstall ve Kremer'e göre kültürler birbirini kopyalamazdı ve aslında kopyalamamaları da gerekliydi. Onların tutkusu İslam medeniyetini, inancını ve insanlarını kendilerine has terimleriyle anlamak ve bu kültüre özgü metinleri Batı için erişilebilir kılmaktı.<sup>49</sup> Diğer yandan Akademi mezunu olmasa da yine Viyanalı bir diğer isim, Doğu uzmanı bir diplomat olan Prokesch von Osten (1795-1876) Avrupa'nın üstünlük hissini doğurduğu Doğu'da reform yapma zorunluluğuna karşı çıkıyor ve devamında Doğu halkları hakkında her gün duyduğumuz ya da okuduğumuz çarpık yargıların bir kaynağı olan, ulusun, imparatorluğun, hükümetin hatta halkların bizim modellerimize göre yapılandırıldığı zaman sonuç vermeyeceği aşikâr diyordu.<sup>50</sup>

### Edebiyat ve Oryantalizm

Baroktan XVIII. yüzyıla geçişte Doğu hayranlığındaki artış ve değişimde şu üç faktör taşıyıcı olarak göze çarpar: Dönemin her türlü rasyonel bilgiye karşı duyduğu dizginlenemeyen tutkusu, havas ilmi ve sırlara olan büyük eğilim ve son olarak XIX. yüzyılın toplum ve edebiyatında burjuvazinin durdurulamaz yükselişi. Oryantalizm bu üç alanda da özgün, bazen de tamamen yeni bir üretkenlik geliştirmeyi başardı. Fransız oryantalist Jean Antoine Galland'ın (1646-1715) 1704'te yayımlanan *Binbir Gece Masalları* çevirisi<sup>51</sup>, Aydınlanma Çağı'nda edebi Doğu'nun burjuvanın gündemine taşınmasına önemli bir katkı yaptı. *Binbir Gece Masalları*, ilk kez Türk savaşlarının mücadelelerinden veya dini reddetme ihtiyacından arınmış olarak İslam dünyası ve

<sup>49</sup> Fichtner, a.g.e., s. 171.

<sup>50</sup> Graf Anton Prokesch von Osten, *Kleine Schriften: Gesammelt von einem Freunde*, 5, Hallberger 1844, s. 431-5.

<sup>51</sup> *Bin Bir Gece Masalları*, Avrupa edebiyatı üzerinde çok büyük bir etki yaratmıştır. Bu masallar şairlere, ressamalara ve bestecilere bolca malzeme sunmuştur. Fantezi, çeşitlilik, zevk, rüyalar ve yapay cennetler gibi modern edebiyatın öne çıkan özellikleri Doğu masallarının sonucudur. 1700 ile 1910 arasında Avrupa'da Doğu'dan etkilenmiş üç yüz elliden fazla drama yazılmıştır. Edebiyatta ilk sırada Wieland'ın *Peri Masalları* gelir. (Annemarie Schimmel, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*, (Çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu), Avesta, 2012, s. 65).

Müslümanlar hakkında içsel algının oluşmasını mümkün kılıyordu.<sup>52</sup> Şehrazad'ın öyküleri, yalnızca XVIII. yüzyılın popüler yerel edebi peri masallarına son derece çekici konuların ve kurguların tükenmez bir kaynağını sunmakla kalmadı, "Arap masalları" aynı zamanda dervişler ve tüccarlar gibi çok sayıda bir hayli ilginç burjuva kahramanı da sundu ve bu burjuva kahramanlar, XVIII. yüzyılda Almanya'da henüz ortaya çıkmakta olan saray dışı bir anlatı edebiyatı için oldukça değerli bir karakter envanteri oluşturdular.<sup>53</sup> *Binbir Gece Masalları*'nın yarattığı heyecan o kadar yüksekti ki Hammer Doğu görevine gönderilirken dönemin Avusturya Dışişleri Bakanı Baron von Thugut ondan Masalların eksiksiz bir kopyasını bulmasını istemiş<sup>54</sup> ve uzun arayışlar sonunda Hammer Masalların tamamını bulmayı başarmış ve eksiksiz bir tercümesini yayımlamıştır.<sup>55</sup>

Friedrich Schlegel'in (1772-1829) 1800'de dediği gibi "*En yüksek romantizmi Doğu'da aramak zorunda*"<sup>56</sup> olan Romantikler için Doğu, merkezi bir yerde duruyordu. Alman peri masalları şiirin büyük "anavatanı" ve insanlığın tarihi beşiği olarak Doğu'yu ve Romantik Doğu klişelerini, geçmiş zamanların altın çağı ve ütopyik bir geleceğe açılan bir kapı olarak kullanmaya devam ettiler.<sup>57</sup> Doğu sanatının amacı, gerçekliği, var olmayan ideal bir dünyayla değiştirmektir, ki bu Alman romantizminin ve Avrupa sembolizminin paylaştığı bir hedeftir.

<sup>52</sup> Stefan Heidemann, "Zwischen Theologie und Philologie: Der Paradigmenwechsel in der Jenaer Orientalistik 1770 bis 1850", *Der Islam*, 84/1, (2008), s. 152.

<sup>53</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 20 vd.

<sup>54</sup> *Erinnerungen aus meinem Leben*, (Josep Freiherr von Hammer-Purgstall'ın Hatıratının Typoskripti), Avusturya Bilimler Akademisi Arşivi (Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften), Defter 11, s. 1, 7.

<sup>55</sup> *Der Tausend und Einen Nacht noch nicht übersetzte Märchen, Erzählungen und Anekdoten* [aus dem Arabischen in das Französische übersetzt von Hammer, aus dem Französischen in das Deutsche von August Ernst Zinserling] 3 c., Stuttgart; Tübingen 1823-4.

<sup>56</sup> *Athenaeum. Eine Zeitschrift von August Wilhelm Schlegel und Friedrich Schlegel*, 3, (1800), Berlin, s. 103.

<sup>57</sup> Claudia Mareike Katrin Schwabe, *Romanticism, Orientalism, and National Identity: German Literary Fairy Tales, 1795-1848*, Florida Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012, s. 31.

Sanatçının gerçek dünyaya, aklın doğaya üstünlüğünü varsayan Doğu sanatları<sup>58</sup> Alman edebiyatçılarının tam da aradığı çıkışı gösteriyordu.

Doğu'dan gelen sanat aracılığıyla gerçekliğin yadsınması, Oscar Wilde'in (1854-1900) yapıtlarında da belirgindir. Lord Hallward *The Picture of Dorian Gray*'de şöyle diyordu: “Kesinlikle bir roman yazmak isterim; bir İran halısı kadar güzel ve bir o kadar da gerçek dışı olabilecek bir roman”. Ancak Batı realizmi ve özellikle natüralizm, *Binbir Gece Masalları*'nın tipik özelliği olan ve İran halılarının mükemmel uyumuna yansıyan mutluluk dünyalarını bilmiyordu.<sup>59</sup> Bu düşün dünyasını duygusallık ve ruh ile karakterize olan Doğu edebiyatının dünyasına sokabilmek için Goethe duygusal olanla ruhsal olan arasındaki bağlantı hakkında pek çok açıklama yapma ihtiyacı hissedecekti.<sup>60</sup> Ancak yine de örneğin Fars şiirinin bir Batılı tarafından asla tam olarak özümsemeyeceğini, buna hazırlıklı olunması gerektiğini söylüyordu.<sup>61</sup>

Aydınlanma literatüründe sürekli karşımıza çıkan Doğu'nun bilgelik figürleriyle bu çağrışımı çağın bir diğer oryantalist büyüsüne köprü kurdu: havas ilmi. Aydınlanmanın önemli taşıyıcıları olarak XVIII. yüzyılda her yere yayılmış olan Masonluğun da katkısıyla Doğu, bilhassa Mısır, yerel muhayyilede gizemlerin ve gizemli bilimlerin özü haline geldi. Örtük imgelerle, hiyerogliflerle bezeli piramitler ve sfensli tapınaklarla donatılan bu Doğu, çok sayıda roman ve oyun yazarına ilham veren bir manyetik alan oluşturdu. Büyülenmiş opera bestecilerini ve bilim adamlarını kendisine çekti. Doğu'nun bilgeligi Aydınlanmanın baskın ışık imgesiyle birleşerek *ex oriente lux*'ün son derece üretken formlarını oluşturdu. Ancak aydınlanmış oryantalizmin bütününe baktığımızda, her türlü rasyonel bilgiye yönelik aydınlanmış tutkunun o oryantalist yaklaşımın ardındaki gerçek itici güç olduğunu görürüz. Bu, yalnızca aydınlanmış doğu edebiyatındaki baskın akıl ve bilgelik teması olarak değil, özellikle onun kompozisyon biçiminde ortaya çıkıyordu. Martin Wieland'ın (1733-1813) oryantalist politik-ütopik romanı *Der*

<sup>58</sup> Hans-Günther Schwarz, “Exotismus, Orientalismus und die deutsche Orientrezeption”, *Heteroglossia. Quaderni di Linguaggi e Interdisciplinarietà*, 10, (2014), s. 131.

<sup>59</sup> Schwarz, a.g.m., s. 133-134.

<sup>60</sup> Johann Wolfgang von Goethe, *Kunsttheoretische Schriften und Übersetzungen*, 19, Berlin 1960, s. 87-91.

<sup>61</sup> Johann Wolfgang von Goethe, *Poetische Werke*, 3, Berlin 1960, s. 212-213.

*goldne Spiegel'in* (Altın Ayna) adı, bu biçimsel ilkeyi canlı bir imgeye dönüştürüyordu: Doğu Aydınlanmış yazarların ellerinde kendi toplumlarının bir aynası oluyor ve onu okuyucularına kendilerini tanısunlar diye tutuyorlardı. Kendi medeniyetlerinin sosyal, kültürel ve dini sorunlarını çözmek için, her türlü sanatsal yola başvurarak batı ve doğu dünyalarına ayna tutuluyor, eğiliyor ve yansıtılıyor; Doğu, edebi bir araç olarak kullanılıyordu. Önüne geçilemez bir farklılaşma arzusuyla hareket eden XVIII. yüzyıl, doğu kültürünün potansiyelini sonuna kadar kullanan bir oryantalizm üretmişti.<sup>62</sup>

Yukarıda değindiğimiz siyasi geçmişin gölgesinde oluşan Doğu imajı sayesinde, XIX. yüzyıla kadar Almanların Doğusu en yakınlarındaki doğulu olan Osmanlılar ve onların kültür havzası üzerinden şekillenen bir yerd. Şark Akademisi'nden yetişmiş öğrenciler Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsçada uzmanlaşıyor ve çalışma sahaları gereği de Türk-Arap-Fars dünyasını daha iyi tanıyorlardı. İmparatorluktan yapılan bir Doğu gezisi genelde İstanbul'dan İran ve Arap coğrafyasına uzanan ve Akdeniz üzerinden geri dönen bir rotayı takip ediyordu. Örneğin Goethe'nin Divanı Hammer'in çevirisi Hafız Divanı'ndan alınan ilhamla yazılacaktı.<sup>63</sup> Ancak XIX. yüzyıl ile Almanların gündemine Hindistan'ın girmesiyle Türkler bir oranda başlıca ilgi odağı olma durumlarını kaybettiler ve artık uzakta olan Doğu, Erken Modern dönemde olduğu gibi Almanlar için yaşayan ve şimdinin bir gerçeği olmaktan çıkarak tarihselleşti.<sup>64</sup> Ancak bu noktada yüzyıllardır Doğu'nun kanlı canlı temsilcileri olan Türkler de başka bir uzama geçerek bu tarihsel geçmişe eklenmiş gibi görünüyorlardı. Novalis<sup>65</sup> şiiri *Die Sündfluth*'ta (Tufan) bu ilişkiyi şöyle tanımlıyordu: “*im fernen Morgenland / von Wien ein wenig linker Hand*” (uzaklardaki sabah ülkesinde<sup>66</sup>, Viyana'nın biraz solunda).<sup>67</sup>

<sup>62</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 22-23.

<sup>63</sup> Johann Wolfgang von Goethe, *West-östlicher Diwan. Die Noten und Abhandlungen begleiten die Publikation des Divan*, Stuttgart: Cotta 1819, Von Hammer.

<sup>64</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 30.

<sup>65</sup> Baron Friedrich von Hardenberg (1772-1801).

<sup>66</sup> “Morgenland” “Doğu” olarak da tercüme edilebilir, burada “sabah ülkesi” tercih edilmiştir.

<sup>67</sup> Schwabe, a.g.t., s. 34.

Tarihselleştirme çağıyla birlikte alan genişleyip bugünü ve geçmişi ayıran ve aralarında geri döndürülemez bir zamansal mesafe yaratan tarihsel bir boyut kazandı. Mısır, İran, Hindistan, İsrail, hepsi zamanda uzağa gittiler ve bu tarihsel uzaklıktan emsalsiz bir büyüleyici güce ulaştılar. Yüzyılın başında Almanya’da kadim olana ve geleneğe karşı duyulan coşku, kökenler, mitsel başlangıçlar ve şecerelere olan tutku ve genel tarih saplantısı, Doğu’nun coğrafi olarak zaten cömertçe sunulan estetik ve kültürel imkanlarını uzun bir zamansal uzamda genişletti. Şimdi artık Doğu’nun geçmiş öncesi saati gelip çatmıştı: Barok ve Aydınlanma döneminde Safevi İmparatorluğu’nun sakinleri olarak öne çıkan Persler şimdi “en eski Persler” olarak sahnelerdi. Aynı kurgu yeni keşfedilen Hint antik çağı için de yapıldı. Eski İsrail dünyası, teolojinin çok ötesine geçen bir çekiciliği gözler önüne seriyor, bu da Arapları tarihsel bir ihtişamla parlatıyordu. Yeni yeni ortaya çıkan profesyonel Alman oryantalistik çalışmaları da arkaik değilse de tutarlı bir şekilde tarihsel bir karaktere evriliyordu. XIX. yüzyıla değin yaşayan Doğu karşısında pratik günlük siyasi hedefler etrafında şekillenen çalışmalar, şimdi artık geçmişin tablosunda kanları çekilmiş donuk birer imaja dönüşüyorlardı. Çağdaş Doğu, diplomatların ve haftalık dergilerin ilgisini çekmeye devam etse de oryantalistler tamamen geçmişin büyüü altına girmişlerdi. Bu, Eski Ahit tefsirinden tarihi Doğu’yu keşfeden Johann Gottfried Eichhorn (1752-1827), Johann Gottfried Herder (1744-1803) veya Wilhelm Martin Leberecht de Wette (1780-1849) gibi ilahiyatçılar için de, August Wilhelm Schlegel (1767-1845) ya da Friedrich Schlegel gibi Hindistan’dan büyülenmiş bilginler, Heinrich Julius Klaproth (1783-1835) gibi ilk sinologlar ve aynı zamanda dönemin tek şair-oryantalisti Friedrich Rückert<sup>68</sup> için de geçerliydi. Merak hepsini “insanlık kültürünün beşiğinde” bulduklarının idrakinde olarak coğrafi-tarihsel bir alana çekti.<sup>69</sup>

<sup>68</sup> Rückert’in 1818’de Hammer’e, Viyana’ya yaptığı bir ziyaret onun Arapça ve Farsçaya yönelmesine sebep oldu. On dört yıl boyunca Erlangen’da Friedrich Wilhelm Üniversitesi’nde doğu dilleri ve edebiyatları profesörlüğü yaptı. Arapça, Farsça, Sanskritçe ve diğer Doğu ve Batı dillerinde ulaşılabılır tüm nazım türündeki eserleri Alman edebiyatına kazandırdı. Gazel formunu ve Fars dörtlük sistemini Alman edebiyatına sokarak Alman şiirini zenginleştirdi. (Schimmel 2012, s. 79-81).

<sup>69</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 31.

Ancak bu tarihsel alan yeni bir filolojik açılımı da beraberinde getirdi. Önceki yüzyıllardan farklı olarak, dil burada yalnızca Doğu'nun imgelerini aktarmanın bir aracı olarak işlev görmedi, bilakis hem bilimde hem de edebiyatta Doğu büyüünün bir unsuru haline geldi. Eş zamanlı olarak dünyanın farklı dillerini farklı ailelere göre sınıflandırmak gibi çığır açan yeni bir düşünce ortaya çıktı. Schlegel kardeşler ve Franz Bopp'un (1791–1867) yanı sıra Wilhelm von Humboldt'un<sup>70</sup> (1767-1835) da içinde bulunduğu bu akraba arayışının sonucu bir hayli ilgi çekiciydi.<sup>71</sup>

Alman oryantizmini besleyen bir damar olarak karşımızda Alman romantizmi dururken şimdi buna Alman idealizmi de ekleniyordu. Kültürlerarasılık fikrinden neşet eden von Humboldt'un idealizmi, XIX. yüzyılın başlarındaki diğer Alman oryantistler gibi, başka kültürleri incelerken bu kültürlerin dillerinin en eski ve saf biçimlerinin incelenmesinin gerekliliği hususunda ısrar ediyordu. Dönemin oryantist çalışmalarına hizmet etmenin yanı sıra bu çalışma XIX. yüzyılın başlarında Almanya'nın Avrupa'daki yerini ve kendisini tanımlamasıyla da ilgiliydi. Humboldt temel motivasyon anlamında bu işlerle uğraşan çağdaşı oryantistlerden ayrılıyordu, onun amacı evrensel bir eğitim programı için bir paradigma olarak dilin karşılaştırmalı incelenmesiydi.<sup>72</sup> Ve buradan ileride bahsedeceğimiz Alman dilinin Hint-Germen dil ailesine uzanan temelleri keşfedilerek Alman idealizmine büyük katkı sağlayan yeni bir köken bağlantısı kurulmuş oldu.

Ancak yeni keşfedilen Hint-Germen diline yönelik bilimsel ve edebi coşku, 1800'lerde Alman oryantizminin karakterini belirleyen ve onun tarihselciliğine özel yapısını kazandıran dil saplantısının etkilerinden

<sup>70</sup> Von Humboldt'un dilbilimsel düşüncesi, Herder'inki olmadan düşünülemez. Herder'in anahtar kavramı olan dil, insanın hem tikelliğinin hem de evrenselliliğinin aracıdır. Herder'e göre dil, kültürün tersi değil, kaynağıdır, hem kültürel hem de kültürlerarasıdır. Dil, iki anlamda insan etkileşimi yoluyla gelişir. İlk olarak, insanlık kendisi ve çevresi hakkında daha bilinçli hale geldikçe daha güçlü bir iletişim aracı haline gelir, ikinci olarak, bu gelişim süreci diğer ve farklı dilsel topluluklarla etkileşimi de içerir. Evrensel insan iletişimi kapasitesi arttıkça belirli diller gelişir. (John Walker, "(Re)translating the West: Humboldt, Habermas, and Intercultural Dialogue", *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, James R. Hodgkinson; John Walker; Johannes Feichtinger (Ed.), 143, Boydell & Brewer, 2013, s. 17.)

<sup>71</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 32.

<sup>72</sup> Walker, a.g.m., s. 17.



yalnızca birisiydi. Çok daha temel gelişmeler, Alman yazarların Doğu'ya yönelik artan şiirsel yönelimi için özellikle belirleyiciydi. Doğu üzerine yapılan ilk profesyonel çalışmalar, ele aldıkları doğu halklarından bağımsız olarak metinsel çalışmalardı. "Doğulu geçmişin büyüü" zaten kendi içinde edebiydi. Peki şimdi ne yapılacaktı? Alışlageldiği üzere Doğu edebiyatı Alman okur kitlesinin üslup alışkanlıklarına uyarlanıp ortadan kaldırılacak mıydı? Bu noktada çeviri faaliyetleri büyük bir yol gösterici oldu ve ilgi odağı artık sadece Doğu'ya ait malzeme üzerine değil, daha çok kişinin Doğu'nun kendisini duyduğunu sandığı bir şiir yazma biçimi üzerinde yoğunlaştı. Okurlar ve yazarlar dikkatlerini artık yalnızca Doğu'nun imgelerine yöneltmediler, "sabah seslerini" dinlemeye ve mümkünse onları yakalamaya başladılar.<sup>73</sup> Doğu'nun bu çok renkli kostümü XVIII. yüzyılın sonları ve XIX. yüzyıl boyunca Doğu'yu karakterize eden çeşitli karakteristik metinler üretti, örneğin: Martin Wieland'ın *Dschinnistan*<sup>74</sup> (1786-1789) adlı peri masalları koleksiyonu, Ludwig Tieck'in (1773-1853) *Almansur* (1790) ve *Abdallah*'<sup>75</sup> (1795), August Langbein'in (1757-1835) *Talismane gegen die lange Weile*'si<sup>76</sup> (Can Sıkıntısına Karşı Tılsımlar, 1801-1802)<sup>77</sup>, Karoline von Günderrode'nin (1780-1806) *Gedichte und Phantasien*'i<sup>78</sup> (Şiirler ve

<sup>73</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 33.

<sup>74</sup> *Dschinnistan oder auserlesene Feen- und Geistermärchen, teils neu erfunden, teils übersetzt und umgearbeitet*, 3. Cilt. Genişlettiği, daralttığı, değiştirdiği, yeniden yazdığı, fikrini alıp hikayesini yeniden kurguladığı on dokuz masaldan oluşan bu peri masalları kitabında Wieland, Galland'ın *Binbir Gece Masalları*'ndan ve Barones d'Aulnoy'un *Peri Masalları*'ndan beri Avrupa'da oldukça sevilen bu türün insanlığa duygusal bir haz verdiğini ve sahanın oldukça mümbit bir hal aldığını söylüyordu. (1786, C. I, s. VII-XVII).

<sup>75</sup> *Almansur. Ein Idyll*, 1790. (Eser 1828'de toplu yazılarının 8. cildinde yayınlanmıştır.) *Abdallah. Eine Erzählung*, Berlin; Leipzig 1795. Erken Romantiklerden birisi olan Tieck, Almansur'u henüz 17 yaşında iken üniversiteye başlamadan ve Jena'ya gidip Romantik çevrenin içine girmeden yazmıştır.

<sup>76</sup> *Talismane Gegen die Lange Weile*, Berlin 1801. Toplamda beş masaldan oluşan kitabın ilk masalı *Bin Bir Gece Masalları*'ndan *Sihirli Lamba*'nın yeni bir yorumudur. Alman ve Doğu masallarının bir arada anlatılması ve Langbein'in da teyit ettiği üzere (Talismane, s. V.) kitabın adını Doğu'dan aldığı ilhamla Tılsımlar koyması, Alman yazınında Doğu masallarının gördüğü ilginin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

<sup>77</sup> Bu eserlerin çoğunda, yazarların metinlerin çocukça bulunacağına dair bir endişeleri olduğunu görürüz. Rasyonel olanın dünyasından çıkıp bir fantezi dünyasına giren bu metinlerin okuyucu tarafından nasıl karşılanacağı konusunda romantikler endişelidirler.

<sup>78</sup> Karoline von Günderrode başta Goethe olmak üzere dönemin Romantiklerinin övgüsünü kazanan şiirlerini 1804 yılında müstear erkek ismi "Tian"ı kullanarak

Fanteziler, 1804), Goethe'nin *West-östlicher Divan'ı* (Doğu-Batı Divanı, 1819), Wilhelm Hauff'un (1802-1827) *Märchenalmanach'ları*<sup>79</sup> (Peri Masalı Almanakları) (1825-1827), Heinrich Stieglitz'in (1801-1849) *Bilder des Orients'i*<sup>80</sup> (Doğu'nun Manzaraları, 1831–1833), Ferdinand Freiligrath'ın (1810-1876) şiirleri (1838) ve Karl May'in (1842-1912) Kara Ben Nemsî ile Hacı Halef'in maceralarından oluşan altı ciltlik meşhur roman serisi *Orientzyklus'u* (1892).<sup>81</sup>

### “Doğu’ya Açılan Kapı: Alman Romantizmi

Hristiyanlık, Doğu ve Batı dünyaları arasındaki farkları vurgularken, Aydınlanmanın takipçileri kendi konumlarını, dinsel hoşgörülerini ve insan doğasının temel birliğini “akıl evrensel karakterine” atıfta bulunarak savundular. Daha sonra ilk Romantiklerin Doğu algısını etkileyen iki farklı kavram ortaya çıktı. Johann Gottfried Herder'in çalışmasına dayanan ilk tez, Asya'nın insan kültürünün kökeni olduğunu ilan ederek ve Doğu ile Batı arasındaki farklılıkları karşılıklı etkileşimin sonucu şeklinde yorumlayarak insanlığın birliğini vurguladı. İkinci tez, Doğu kültürlerinin insanlığın ilerlemesine yaptığı geçmiş katkıları kabul etti, ancak dönemin aydınlanmış Avrupa medeniyeti için önemini ya görmezden geldi ya da değerini düşürdü. Kendini yansıtmaya, öz-farkındalık ve ahlak ve değerlerin eleştirel olarak sorgulanması, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına hâkim oldu. Bu aydınlanmış düşünce modeli,

---

yayımlanmıştır. Gerek kişisel buhranlarından gerek bir Romantik ve kadın hakları konusunda talepleri olan bir kadın olarak içine düştüğü çıkmazlardan Doğu'nun mitleri ve mistisizmi ile çıkış arayan Günderröde'nin, Doğu'nun dünyasından imge ve metaforlarla beslediği *Gedichte und Phantasien*'in yanı sıra *Mahomed, der Prophet von Mekka* (Muhammed, Mekke'nin Peygamberi) draması da bulunmaktadır. (Poetische Fragmente von Tian, Frankfurt a. M. 1805.) Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erich Regen, *Die Dramen Karolinens von Günderröde*, Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin, Doktora Tezi, 1910, s. 28 v.d..

<sup>79</sup> “Hauff'un Peri Masalları” olarak meşhur olan, *Bin Bir Gece Masalları*'ndan ilham alan 1812'de yayımlanmaya başlayan *Grimm Masalları*'nın açtığı yolu izleyen Doğu ve Batı metaforlarını bir potada eriterek büyük bir toplumsal karşılık bulmuş olan masal koleksiyonu.

<sup>80</sup> Türk şiirine yöneldiğinde Türklerle ilgili sadece genel bir kanıya sahip olduğunun farkına varıp daha derine inmesi gerektiğini anlayan, bunun üzerine Türk tarihi ve Kur'an'ı okuma ihtiyacı hissedilen Stieglitz, Doğu'nun solğunun üzerinde esmeye başladığını, sürekli Doğu'nun yeni manzaraları ile karşılaştığını ve her manzaradan yeni bir form ortaya çıktığını söylemektedir. (*Bilder des Orients*, 1, Leipzig 1831, s. XI-XII.)

<sup>81</sup> Schwabe, a.g.t., s. 35.

Doğu ile Batı arasındaki ilişkinin temelden yeniden yorumlanmasına yol açtı.<sup>82</sup>

Romantik akımın takipçileri, zamanlarının fiziksel gerçekliğinin, zihinlerinin taleplerini asla karşılayamayacağını anladılar ve bu nedenle farklı bir dünya için sonsuz bir özlem duymaya başladılar. Gerçeklik ve Romantik idealizm arasındaki ikilem, acı verici bir hüznün ve melankoli duygusu yarattı. Romantikler, bu olumsuz duygusal durumdan nasıl kurtulacakları ikilemiyle karşı karşıya kaldılar. Romantikler için çözüm, şimdiki zamandan önceki çağlarda yatıyordu. İnsanın doğadan henüz yabancılaşmadığı geçmiş çağlara bakmaları gerekiyordu. Başka bir deyişle, yeni bir Altın Çağ'ın temellerini oluşturmak için, geçmişten dairesel bir rota izlenmeliydi. Romantiklere göre, insan ancak orada ideal doğal birlik ve bütünlük durumunu bulabilir ve onunla yeniden bağlantı kurabilirdi. Bu inanç, idealleştirilmiş bir tarih öncesi çağ, olumsuz niteliklere sahip bir şimdiki zaman ve ideal bir gelecekte oluşan üçlü bir tarih perspektifini ortaya çıkardı. Herder, Kant, Schelling, Schiller, Hölderlin, Novalis ve Hegel gibi XIX. yüzyılın birçok Alman filozofu ve yazarı, fikirlerini bu şemanın temel yapısı üzerine inşa ettiler.

83

Romantikler için “Çocuksu insanlığın Altın Çağı” Antik Doğu’da bulunurken<sup>84</sup>, Mısırlılar “Çocukluk Çağı”nı<sup>85</sup>, Yunanlılar “Gençlik Çağı”nı<sup>86</sup>, Romalılar ise “Yetişkinlik Çağı”nı<sup>87</sup> temsil ediyorlardı. Bu tarihsel perspektiften bakıldığında, “Çocuksu insanlığın Altın Çağı” doğal uyuma en yakın antropolojik durumdu.<sup>88</sup> Bu en erken aşamada, insan henüz eğitim yoluyla kendisine yabancılaşmamış ve buna bağlı olarak

<sup>82</sup> Schwabe, a.g.t., s. 37.

<sup>83</sup> Fabian Lampart, “The Turn to History and the Volk: Brentano, Arnim, and the Grimm Brothers”, *The Literature of German Romanticism*, 8, (2004), s. 175.

<sup>84</sup> Johann Gottfried von Herder, *Herders sämtliche Werke: Zur Philosophie und Geschichte, Zweiter Teil*, Karlsruhe 1820, s. 226-7.

<sup>85</sup> Herder, a.g.e., s. 234-241.

<sup>86</sup> Herder, a.g.e., s. 241-250.

<sup>87</sup> Herder, a.g.e., s. 250-254.

<sup>88</sup> Ancak o gün “Mısırlıların sadakat ve sanatçı iştiağına, Fenikelilerin heyecanına, Yunanların özgürlük aşkına, Romalıların cesaretine sahip olabiliriz.” diyordu Herder ve kendisine inanılmazını istiyordu, “gerçekten buna çok yakınız.” (Herder 1820, s. 255) Yani Altın Çağ olarak kadim Doğu ışık saçıyor olsa da orada sıkışık kalınmamalı, her medeniyet bir şekilde örneklik teşkil etmeliydi.

devlet veya ulus henüz medeniyet ve tarihsel gelişim tarafından kirletilmemişti. Dolayısıyla Romantikler, Doğu'ya dönüşün ruhsal bir dönüşüme ve yeni bir mitolojinin yeniden doğuşuna yol açacağını hissettiler. Doğu, geçmişin eski ve kayıp bilgilerini kurtarmak için bir anahtardı ve şiir, güzellik, arkaik birlik ve mükemmel uyumun ilkel kaynaklarına erişim sağlayabilirdi. Ama tarihte şimdiki zamandan çok uzak olan o ilk çağa nasıl geri dönülebilirdi? Romantikler için bu sorunun yanıtı, bu bağlamda dar anlamıyla şiir değil, "genel bir güç, gerçekliğin öznel ve nesnel olduğu kadar bireysel ve kolektif parçalarını da sentezleyen yaratıcı bir varlık" olan şiir sanatıydı. Geçmişin kayıp şiirini bulup çıkarmak, onunla yeniden bağlantı kurmak ve yeni bir mitoloji yaratmak için Romantikler farklı yaklaşımlar kullandılar: Doğu'nun tarihini, kültürlerini, dinlerini, dillerini ve edebi eserlerini araştırdılar ve derinlere daldılar.<sup>89</sup>

İngiliz ve Fransızların egzotizm kavramı ile Almanların Doğu algısı arasında önemli farklılıklar mevcuttur. Almanların bu imajı yaygın olarak varsayıldığı üzere<sup>90</sup> İngiltere ve Fransa'nın sömürge geçmişinden türetilmemiştir, aslında hikâye Alman edebiyatının XIX. yüzyıla geçiş sürecinde yaşadığı devrimsel gelişme ile ilgilidir. Bu edebiyat kendisini "Sturm und Drang" (Fırtına ve Coşku) ve Romantizm sayesinde klasik yönelimli İngiliz ve Fransız edebiyatından ayırır. Alman edebiyatında köklü bir paradigma değişimi yaşanmaktadır, bu tüm Avrupa'da

<sup>89</sup> Schwabe, a.g.t., s. 40-42.

<sup>90</sup> Bu yerleşik kanının en önemli destekçisi Edward Said'dir: "Eliot, yaklaşık olarak 1830'larda Almanların araştırma alanının Avrupa'daki üstün konumuna tümüyle ulaşmış olduğunu ima ederken yanılmıyordu. Ancak, XIX. yüzyılın ilk yetmiş yılında Almanların araştırmaları çerçevesinde, Şark'ta kalıcı, uzun vadeli kılınmış bir ulusal çıkar ile Şarkiyatçılar arasında sağlam bir ortaklık gelişemezdi. Almanya'nın, Hindistan'daki, Doğu Akdeniz'deki, Kuzey Afrika'daki İngiliz-Fransız varlığına denk bir Şark deneyimi yoktu. Dahası, Almanların Şark'ı neredeyse sırf kuramsal -en azından klasik- bir Şark'tı: Şiirlere, fantezilere, hatta romanlara konu olmuştu, ama hiçbir zaman Mısır ile Suriye, Chateaubriand, Lane, Lamartine, Burton, Disraeli ya da Nerval için olduğu gibi gerçek olmamıştı. Şark'a ilişkin en ünlü iki Alman yapıtının, Goethe'nin Westöstlicher Diwan'ı (Doğu-Batı Divanı) ile Friedrich Schlegel'in Über die Sprache und Weisheit der Indier'inin (Hintlilerin Dili ve Bilgeliği Üzerine), sırasıyla, bir Ren yolculuğu ile Paris kitaplıklarında geçirilen saatlerde üretilmiş olmasının bir anlamı vardır. Almanların Şark araştırmalarında yapılan, İngiliz ve Fransız İmparatorlukları zamanında Şark'tan neredeyse bölge bölge taranarak devşirilen metinleri, söylenenleri, fikirleri, dilleri incelemekte kullanılan teknikleri geliştirip yetkinleştirmektir." (Said, a.g.e., s. 28)

hayranlık uyandırır ama kök salmış klasik gelenek yüzünden takip edilemez. “Sturm und Drang”ın beraberinde getirdiği Almanların pragmatik düşünceden özgürlüğe, ahlaktan hislere, genelden bireye yönelimi tüm Avrupa’da romantik hareketlere yol açmıştır. Almanların Doğu resepsiyonuna kendi özgün karakterini veren de tam olarak bu dünyayı duyusaldan tinsel kavrayışa geçişleridir. Doğu’nun asimile edilmesinin başlangıç noktası XVIII. yüzyılın sonlarında tüm Avrupa’da aynıdır. Bu, kendisini egzotik şeylerin ve yaşam formlarının tadını çıkarma olarak gösterir. İngiliz edebiyatındaki ilk oryantal roman olan *Vathek*’in (1782) yazarı William Beckford (1760-1844), Doğu araştırmasından “hayal gücünün zevklerini” beklemektedir, onun için sıra dışı ve kişinin kendi varoluşundan farklı olan çekicidir: “*Hayal gücüm artık evinde bulamadığı şeyleri aramak için başka ülkelerde geziyor.*” Doğu, evdeki sıkışmışlığa ve alışkanlıklara karşı hayali bir alternatif dünyaya dönüşür. Baudelaire, *L’Invitation au voyage* adlı şiirinde, “görmekli Doğu”yu alternatif karşı konulamaz bir dünya olarak övmektedir. Duyusal olanın sınırlandırılması çok önemlidir, çünkü o egzotizmin alametidir. Fransız ve İngiliz romantikleri, dünyanın duyumsal deneyimini ön plana almışlardır. Buna karşın Alman Romantizmi, zamanı ve mekânı göz ardı eden doğadan bağımsız ruh aracılığıyla dünyayı aşar. Ruh ve fantezi, dünyanın duyumsal tecrübelerinden tamamen azade olan Alman romantizminin ana değerlerindedir. Ruh ve fantezi en üst ifadesini Doğu şiirinde bulur. İdealist felsefe ve romantik şiir, Doğu’nun sonsuzluk çabasını, dış koşullardan bağımsız düşünüşünü ve içsel görüşünü paylaşırlar. Böylece İngiltere ve Fransa’da hâkim olan duyusallıktan ve ampirizmden ayrışırlar. Sadece sonluluğa ve mevcut olana odaklanan bu bakış yaygın olan oryantalizm ve egzotizm terimlerini karakterize eder. Almanların Romantizm öncesi Doğu algısı ile Avrupa egzotizmi, duyusallığı bir ön kabul olarak paylaşırlar. Göz zevki dünyanın çeşitliliğine dair farkındalığın temelidir. Egzotizmi karakterize eden “öteki” perspektifi ise ancak çeşitlilik kavramı üzerinden okunabilir. Egzotizmde “öteki” duyular için hedef ve aynı zamanda bir sınır olarak kalırken, duyular için mevcut olan bu sınır, ruhun etkisi altındaki Almanların Doğu algısında 1800’lerde aşılmıştır. Göz sadece sonlu olanı algılar, ancak ruh sonsuzda derinleşebilir. Dolayısıyla dünyanın gözle görülen ve duyularla sınırlı olan çeşitliliği Romantizmin ardından artık dünyayı algılamanın tek yolu

değildir. Kanıta dayalı düşünme, ampirizm ve pozitivizm, duyuşsal yönelimli batı modernitesinin temel özellikleridir ve Alman romantizminde olan doğulu tarzda sonsuza uzanan düşünme biçimini dışlar. Buna karşın bu Romantizm, duyuşsal sınırlamaların çok ötesine geçer. Thomas Carlyle (1795-1881) Novalis'in şiirsel tarzını "duyuların ötesine yükselme" olarak tanımlar ve bu türden bir manevi dünya anlayışını Doğu ile ilişkilendirir. Sonsuzu aramak, sınırsıza duyulan hayranlık, Doğu ve Alman Romantizminin ortak noktasıdır. Duyularla değil, sadece ruhla yapılabilir. Yalnızca ruha verilen ve tüm sınırları yadsıyan bütünlük düşüncesi, Novalis'ten Goethe ve Hegel'e kadar Almanların Doğu algısını karakterize eder ve romantik düşüncenin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla zaman ve mekânın tüm sınırları ortadan kalkmıştır, artık Hafız ile Goethe "ikiz"lerdir.<sup>91</sup> Bundan sonra ortada öteki olmadığı için, egzotik de olamaz.<sup>92</sup>

Alman ve İngiliz oryantalistler tarih ve moderniteye yönelik yaklaşımlarında da birbirlerinden ayrılırlar. Alman tarihçi Jürgen Lütt'ün romantik ve faydacı tutum olarak tasnif ettiği bu yaklaşımlardan romantik tutum tarihi bir gerileme ve yozlaşma süreci olarak görürken faydacı tutum, tarihi insanlığın mükemmelleşme süreci olarak algılar. Örneğin Hindistan ile ilgili olarak, Alman Hindologlar Hindistan'ı olumlayıp romantikleştirirken, İngiliz Hindologlar Hindistan'ın sosyal ve kültürel sorunları olduğunu tespit edip, bu sorunlardan kurtarılması için yönetilmesi, modernleştirilmesi ve geliştirilmesi gerekliliğini vurgulama eğilimindedirler. Bu tutum farkı kısmen, Alman Hindologların Hindistan'a daha az doğrudan erişime sahip olmalarından, İngiliz Hindolojisinin ise en başından beri sömürge girişimine gömülü olmasından da kaynaklanıyor olabilir. İngiliz oryantalistleri, İmparatorluğun İngiliz Hindistan'ını modernize etme girişimlerine

<sup>91</sup> "Und mag die ganze Welt versinken,  
Hafis mit dir, mit dir allein  
Will ich wetteifern! Lust und Pein  
Sey uns den Zwillingen gemein!" (Johann Wolfgang von Goethe, *West-östlicher Divan*, Stuttgart 1819, s. 43.)

("Dünya yarın batacak da olsa,  
Seninle Hâfız, sadece seninle  
Girmek isterim müsabakaya!  
Tasada ve kıvançta İki kız kardeş olalım!")

<sup>92</sup> Schwarz, a.g.m., s. 116-120.

müdahil olmuşlar, buna karşılık, Alman Hindologlar bu tür pratik meselelerle daha az ilgilenmişlerdir. Alman oryantalistlerin ana ilgi alanları, Avrupa medeniyeti, Avrupa modernliği ve Alman kültürünün yeri ve modern bir Avrupa ortamında yükselen bir ulus olarak Almanya'dır. Onlara göre Avrupa medeniyeti, Protestan Reformu ve Fransız Devrimi'nin sebep olduğu ideolojik ve siyasi parçalanmaya yol açan kopuşlar nedeniyle gerileme içindedir. Onlar için Hindistan, Avrupa'nın devrim öncesi bütüncül durumu, Avrupa'nın eskiden olduğu ama artık olmadığı her şeyi temsil eder. Hindistan kadim, Avrupa moderndir, Hindistan bütün, Avrupa parçalanmıştır.<sup>93</sup> Devrimler ve savaşlar arasında sıkışmış Avrupa'nın muhtaç olduğu çıkışı ancak bu halini muhafaza eden medeniyetler gösterebilir.

Diğer yandan dönemin siyasi ve askeri gelişmeleri Almanlara başka bir gündem dayatmaktadır. XIX. yüzyılın başında Almanya Napolyon'un orduları tarafından işgal edildiğinde Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu dağılık da olsa yüzyıllardır sahip olduğu bütünlüğü kaybederek yıkılıp bir süre Fransız tahakkümüne tabi olunca, Almanlar büyük bir ulusal söylem inşa etme çabasına girmişlerdir. Dönemin büyük filozofu Fichte Almanların dil ve kültür birliğine atıfla, yüzyıllardır aynı kültür havzasında göç etmeksizin kök salmış bir halk olduğunu ileri sürerek bir üst kültür olarak tanımladığı Fransızların karşısına Almanları üst bir ulus olarak konumlandırmaya çalışır. Bu çabasını destekleyen söylemleri ise Hint-Avrupa dil ailesini keşfetmiş ve dili toplumların organik bir bağı ve devamlılığı olarak ortaya koymuş olan bir önceki kuşağın romantik doğu araştırmacılarında, Herder ve Schlegel'de bulur.

94

Elbette Protestan ilahiyat XVII. yüzyılın sonlarından beri İbranicenin yapısal olarak Süryanice ve Arapçaya benzediğini bilmekte, bu nedenle bu tefsir disiplinindeki araştırmalar giderek İsrail'in dilsel çevresine doğru genişlemekteydi. Ancak bu Sami dil ailesi ile Germen dil ailesi arasında kesinlikle hiçbir akrabalık bağı olmadığının ve bunun yerine

<sup>93</sup> Michael Dusche, "Friedrich Schlegel's Writings on India: Reimagining Germany as Europe's True Oriental Self", *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, James R. Hodkinson; John Walker; Johannes Feichtinger (Ed.), 143, Boydell & Brewer, 2013, s. 42.

<sup>94</sup> Schwabe, a.g.t., s. 118-121.

Germen dilinin birdenbire kendisini Hint ve Fars gibi farklı kardeşlerle aynı ailede bulunduğunun şaşırtıcı bir şekilde fark edilmesi, oryantizmin düzenini alt üst etmişti. Artık Hindistan'ın tarih öncesi ve Pers mitolojisi, Germen geçmişinin bir parçası hatta kültürünün kaynağı olarak kabul edilebilirdi. Çünkü kültürel yakınlıkların dilsel yakınlıklarda da ifade edildiği fikri 1800'lerde oldukça açıktı ve Friedrich Schlegel ya da Bopp'un mitler ve semboller üzerinden geliştirdikleri dilsel ilişki teorileri<sup>95</sup> bu yıllarda yayınlanmıştı.<sup>96</sup> Dilsel ilişkilerle kurulan bu bağ sayesinde Almanlar, "Çocuksu insanlığın Altın Çağı" nı temsil eden Doğu ile artık yaşayan bir ilişki içine girebilirlerdi.

Herder'in Doğu hakkındaki etnolojik tezi, yeni bir tarih algısıyla örtüşüyordu. Yukarıda değindiğimiz devrimler, savaşlar ve işgaller yeni bir ufuk açmış ve "tarih" in kendisi oldukça istikrarsız bir terime dönüşmüş; güvensizlik, öngörülemezlik ve olumsuzluk ile eşanlı hale gelmişti. Ardından Almanların felsefi düşüncesinde "tarihsel dünyanın yeni hesaplanamazlığıyla nasıl başa çıkılacağı" sorusu hâkim oldu. Avrupa'daki siyasi ve ekonomik devrim karşısında Erken Romantikler<sup>97</sup>,

<sup>95</sup> 1808'de Schlegel, karşılaştırmalı Hint-Germen dilbilimine yönelik ilk girişim ve Hint dilleri çalışmalarının başlangıç noktası olan *Über die Sprache und Weisheit der Indier*'de (Hint Dili Bilgeliliği Üzerine) Sanskritçe ve Farsçanın Avrupa dilleri Latince, Yunanca ve Almanca ile dilsel akrabalığını öne sürdü. Schlegel'e göre, her şey Hindistan'dan gelmişti. Schlegel, eski Hint ve Avrupa dilleri, mitolojileri, edebiyatları ve felsefeleri arasında belirlediği ortaklıkların izini, göçe ve Hindistan'daki yerel bir kabileye kadar sürdü. Hindistan'dan gelen göçlerin İran, Kafkasya, Hazar Denizi üzerinden Kuzey ve Orta Avrupa'ya, İskandinavya'ya ve Kuzey Almanya'ya yerleştiğini iddia etti. Friedrich Schlegel'in çalışmaları, tarih öncesi Hintlileri Alman halkının asil ataları olarak sunan yeni bir Hindistan imajının yolunu açtı. Schlegel, Avrupa uygarlığının köklerinin Avrupa dışında olduğunu göstererek, Avrupa'yı merkezsizleştirdi ve onun tekil iddiasını, Antik Yunan ve Roma'dan miras aldığı bir uygarlık olarak göreceleştirdi. Böylelikle, Fransa'nın diğer Avrupa devletlerini geride bıraktığı yönündeki zamanının klasik ruh halinden kurtulabildi. (Schwabe, a.g.t., s. 118-121; Dusche, a.g.m., s. 38.)

<sup>96</sup> Polaschegg, a.g.e., s. 32.

<sup>97</sup> Erken Romantizm (Frühromantik) 1795-1804/5 yılları arasına tarihlenen, hatta Behler'e göre 1796'dan 1801'e kadar sadece birkaç yıl devam eden, romantizmin temel duyusunun ve kurucu fikirlerinin olduğu dönemdir. Schlegel kardeşlerin, August Wilhelm Schlegel ve Friedrich Schlegel, Jena'ya yerleşmelerinin ardından etraflarında oluşan genç okur kitlesinin katılımıyla doğal bir okula dönüşen entelektüel ortama, yakın arkadaşları Baron Friedrich von Hardenberg'in (Novalis) de katkı sağlamasıyla kendiliğinden ortaya çıkan bir akım olmuştur. Johann Heinrich Wackenroder, Ludwig Tieck ve Friedrich Schleiermacher'in de katılımıyla halka daha da genişlemiş ve Erken



Herder'in tarih ve kültürel morfoloji felsefelerini benimseyip bunları kendi dünya görüşlerine entegre ettiler. Yerleşik tarihi kabullerin alt üst olmasıyla Erken Romantikler kendilerini rasyonelleştirilmiş ve büyüsunü kaybetmiş bir dünyada kapana kısılmış buldular. Aydınlanma çağı, doğayı batıl inançlardan ayırmanın yanı sıra ilahi yaratılışla olan bağı ortadan kaldırmış ve böylece doğanın ruhunu çalmıştı. Romantikler, kendi yüzyıllarının dünyasının hasta ve iyileştirilmeye muhtaç olduğunu düşünüyorlardı. Bireyin ve toplumun sürekli artan bölünmesi ve parçalanması "hastalığını", sadece Aydınlanma çağına değil, aynı zamanda yeni teknolojik gelişmelere de bağladılar. Romantiklerin gözünde kâr güdüsünün manevi değerler üzerindeki zaferini temsil eden Sanayi Devrimi, bireyin yalıtılmasına ve doğadan yabancılaşmasına katkıda bulunan başka bir faktördü. Yabancılaşma duyguları ve dünyadan bıkkınlık bu nedenle Romantizm çağının ruhunu belirledi ve bunlara sırasıyla kimlik kaybı ve kimlik oluşumu meselesi eşlik etti.<sup>98</sup>

Sömürgeci güçler için oryantalizm, "Doğu'ya hükmetmek, yeniden yapılandırmak ve Doğu üzerinde otorite sahibi olmak için Batılı bir tarz"ı temsil ederken, Almanlar için geleneksel olarak, özellikle kriz ve çatışma zamanlarında kendi ulusal izleyicileri için entelektüel bir yapı işlevi görüyordu. Alman oryantalizmi, siyasi olarak bir kez birleştiğinde, diğer büyük Avrupa güçlerinininkine eşit, hatta onlardan daha büyük bir konumu hak edecek bir Alman ulusu kavramına güven ve tutarlılık kazandırmakla ilgileniyordu.<sup>99</sup>

Ancak bu beklentiyi Alman romantiklerin hepsinin paylaştığını söyleyemeyiz. Her ne kadar Aydınlanmanın karakteristiği olan entelektüel bir itici güç, yani "Avrupalı olmayan dünya hakkında bilgi ve içgörü dürtüsü" tarafından yönlendiriliyor olsa da<sup>100</sup>, hem *Roma Ağıtları* hem de *Doğu-Batı Divanı* Goethe'nin devrimci şiddete karşı içgüdüsel

---

Romantiklerin en önemli yayın organı olan *Athenäum* Dergisi (1798-1800) kurulmuştur. Jena Üniversitesi'nden Johann Gottlieb Fichte ve Friedrich Wilhelm Joseph Schelling gibi felsefeciler de fikri arka planı oluşturmuşlardır. (Ernst Behler, *Frühromantik*, Walter de Gruyter, 2011, s. 9-11.)

<sup>98</sup> Lampart, a.g.m., s. 174-5.

<sup>99</sup> Dusche, a.g.m., s. 43.

<sup>100</sup> Yomb May, "Goethe, Islam, and the Orient: The Impetus for and Mode of Cultural Encounter in the West-östlicher Divan", James Hodkinson; Jeff Morrison (Ed.), *Encounters with Islam in German Literature and Culture*, Rochester, NY 2009, s. 93.

nefretini yansıtmaktaydı. Ancak Goethe “öfkeli Fransızlar” tarafından üzüldüğü kadar, Alman arkadaşlarının yurtsever coşkusundan da rahatsızdı. Goethe’nin siyasi kaostan şiirsel kaçı, aynı zamanda, daha sonra dünya edebiyatı olarak adlandıracağı şeye, dar görüşlü milliyetçiliğin doğrudan zıttı olan bir açıklığa doğru bir kaçı. Goethe’nin hayali yolculuğunun çıkış noktası nedensel olarak edebî-estetik nitelikteydi.<sup>101</sup> Yani Goethe’nin oryantizmi, romantik çağdaşlarınınkinden belirgin şekilde farklı bir tada sahipti. Schlegel kardeşler ve Adam Müller, ulusal bir ayrıcalık duygusunu güçlendirme çabasıyla Almanya ile Doğu arasındaki manevi bağların altını çizmeye çalışırken, Goethe üniversal kapsayıcılık ruhuyla Doğu motiflerinin peşinde koşuyordu.<sup>102</sup>

### Akademik Oryantalizm

Polaschegg “*Alman oryantizminin tarihi, 1770 ile 1850 yılları arasındaki Alman kültür tarihinin zengin oryantist portre galerisinin küçük bir girişinden başka bir şey değildir.*”<sup>103</sup> demektedir. Özetle bu galerinin aktörleri yukarıda değindiğimiz Romantikler, onlara ilham veren ilk “amatör oryantistler” ve 1800’lerden itibaren de Baron Silvestre de Sacy’den (1758-1838) eğitim aldıktan sonra Alman üniversitelerine dönerek filolojik bir açılım yapan, disiplinin “profesyonelleşmesini” sağlayan “akademisyen oryantistlerdir”.

İlk amatör oryantistler yukarıda değindiğimiz Şark Akademisi geleneğinden gelen, genelde romantizm akımından etkilenecek Doğu’yu kendi bütünlüğünde algılayan ve daha çok çeviri faaliyetleriyle ilgilenen isimlerdir. Gerek Doğu dillerinden yaptığı tercümelemlerle gerek Doğu’nun edebiyatı ve tarihi üzerine kaleme aldığı eserlerle, gerek sahanın ilk profesyonel dergisi *Şark’ın Hazineleri*’ni (Fundgruben des Orients)<sup>104</sup>

<sup>101</sup> Heidemann, a.g.m., s. 152.

<sup>102</sup> Kontje, a.g.e., s. 67.

<sup>103</sup> Polaschegg, a.g.m., s. 13.

<sup>104</sup> *Fundgruben des Orients*’ten önce 1802’de Julius Heinrich Klaproth tarafından Alman dilindeki ilk oryantist dergi olan *Asiatisches Magazin* Weimar’da yayımlanır, lakin dergi ancak iki sayı çıkar. *Fundgruben des Orients* ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz.: Kemal Beydilli, “Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark’ın Hazineleri) Dergisi”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan*, Hatice Aynur, Bilgin Aydın, M. Birol Ülker (Ed.), İstanbul 2014, s. 129-277.

çıkarmakla alana büyük bir enerji getiren Hammer-Purgstall<sup>105</sup> bu listenin başında gelir. Doğu'yu "insan ırkının kadim beşiği ve kıblesi, dinin ve sosyal kültürün kaynağı ve ilerleyen tarihin geçmişine dönüp çocukluğunun kayıp cenneti olarak hüznle gözlerini dikeceği yer"<sup>106</sup> olarak betimleyen Hammer'in bu bakış açısıyla yukarıda bahsi geçen Romantiklerle aynı çizgide durduğu aşikardır. Hammer, *Şarkın Hazineleri* dergisini çıkarmaya başladığı 1809 yılında, halen oryantalistik çalışmalarının yeteri kadar desteklenmediğinden ve teşvik edilmediğinden yakınıyor, ancak Viyana'nın Şark Akademisi geleneğinden gelen yetkin Doğu uzmanlarından oluşan çevresinin<sup>107</sup> dergiyi taşıyacağını umuyordu. Öyle de oldu. Daha önceki Doğu araştırmaları dergileri birkaç sayıdan fazla baskı yapamamışken, Hammer'in editörlüğünde çıkan *Şarkın Hazineleri* ekonomik sebeplerden dolayı yayın hayatına veda etmek zorunda kalana değin on yıl boyunca yayımlandı. Hammer ilk cildin önsözünde derginin teoloji alanındaki çalışmalara kapalı olduğunu ilan etmekle birlikte Doğu ile ilgili olan her şeye ve her dilde yayına açık olduklarını bildiriyordu.<sup>108</sup> Yazarlarının üçte birini Viyanalı oryantalistler oluştururken de Sacy'nin öğrencileri Georg Wilhelm Friedrich Freytag (1788–1861) ve Johann Gottfried Ludwig Kosegarten (1792-1860) da öne çıkan yazarlar arasında bulunuyorlardı. Hammer'in öncellediği bir başka konu ise derginin Akdeniz bölgesi ile sınırlı kalmaması Çin'e kadar tüm Doğu'yu kapsamaması gerektiğiydi.<sup>109</sup> Şark'ın Hazineleri'nin muhtevasına baktığımızda ise dergide yayınlanmış dört yüz kadar metnin sadece beş tanesinin Hindistan, dört tanesinin de Çin ile ilgili olduğunu, makalelerin ekseriyetle Türk, Arap ve İran tarih, kültür ve coğrafyasıyla, yani Akdeniz havzasıyla alakalı olduğunu görüyoruz.<sup>110</sup> Bu manzara muhtemelen Hammer'in iletişimde olduğu kişilerin daha çok bu coğrafya ile meşgul olmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Hammer'in zihnindeki Doğu tüm Doğu'yu kapsamakla beraber çevresinin uzmanlığı henüz Yakındoğu ile

<sup>105</sup> Hammer ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Tuğba İsmailoğlu Kacı, *Hammer. Doğu'nun Kâşifi*, Kronik, İstanbul 2021.

<sup>106</sup> *Fundgruben des Orients*, V, (1816), Önsöz.

<sup>107</sup> *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 70, Viyana (28. Aralık 1810), s. 470.

<sup>108</sup> *Fundgruben*, I, (1809), Önsöz, s. II-III.

<sup>109</sup> *Fundgruben*, I, (1809), s. III.

<sup>110</sup> Beydilli, a.g.m., s. 177-275.

sınırlı gibi görünüyor. Hammer'ın toplam sayısı binin üzerinde olan yayınlarında da durum çok farklı değil.<sup>111</sup> Türkçe, Arapça ve Farsça'da uzmanlığı olan Hammer'ın yayınları daha çok bu coğrafya ile sınırlı kalmakla beraber Uzak Doğu ile ilgili yeni çıkan yayınlar üzerine yayınlar yaptığını görüyoruz.

Avusturya diplomasisinin yetiştirdiği bir diğer isim olarak karşımıza çıkan Anton Prokesch von Osten<sup>112</sup> seyahat notları ve günlükleriyle yaşayan Doğu'yu Batı'ya taşımıştır. Prokesch "Yakındoğu"yu, Akdeniz'in güney ve doğusunu kapsayan, son derece özel siyasi, sosyal ve ekonomik koşullarla karakterize olan jeopolitik bir bölge olarak görmektedir. Prokesch için "Yakındoğu" kendi özgünlüğünde ve kültürel çeşitliliğinde muhafaza edilmesi gereken bağımsız ve başına buyruk bir kültürel varlığı temsil etmektedir. Kıymetinin ve karakteristik yapısının anlaşılması için onu mümkün olduğunca kişisel deneyimlerden tanımak gerektiğini düşünmektedir.<sup>113</sup> Prokesch 1834 yılında Lamartine'in Doğu ile ilgili değerlendirmelerine itiraz ettiği bir yazısında Doğu'nun küçümsenmesine ve her gün duyulan ve okunan, ancak Doğu'nun hakiki dinamikleriyle alakası olmayan yerleşik klişelere itiraz etmekte, temel sorunun Avrupa'nın kendisini ideal olarak dayatmasından kaynaklandığını dile getirmekte ve kiraz ağacının elma vermesini ya da çınarın kavak gibi uzamasını beklemenin makul olmadığını söylemektedir. Prokesch "*Hristiyan medeniyeti diyoruz, [...] çünkü tek bir medeniyet olduğunu varsayıyoruz. Teben'in uçsuz bucaksız tapınaklarını inşa eden kişi ile Xenophon'un eserlerinden konuşan kişi: İkişi bir ve aynı mı? Virgil ve Horace [...] doğası ve özü itibarıyla bizim mi?*" diye sorarak burada eleştirisini Avrupa'nın benmerkezci tutumuna yöneltmiştir.<sup>114</sup> Bir Habsburg diplomatı olan Prokesch Yunan

<sup>111</sup> Walter Höflechner; Alexandra Wagner; Gerit Koitz-Arko (Ed.), *Joseph von Hammer-Purgstall. Erinnerungen, Briefe, Materialien*, Version 2, 2018, Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, Graz 2018. <https://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band3.1-3/methods/sdef:PDF/get> (22.04.2023).

<sup>112</sup> Prokesch'in diplomatik kariyeri ile ilgili ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman Kara, *Şarkın Şövalyesi Anton Prokesch-Osten*, Kitabevi, İstanbul 2022.

<sup>113</sup> Hannes D. Galter, *Vom „Orient“ zum „Nahen Osten“*. *Joseph von Hammer-Purgstall und Anton Prokesch von Osten im Vergleich*, Universalmuseum Joanneum, Graz 2019, s. 146.

<sup>114</sup> Graf Anton Prokesch von Osten, *Kleine Schriften: Gesammelt von einem Freunde*, 5, Hallberger 1844, s. 431-5.

ayaklanması esnasında şansölye Metternich'in sadık bir adamı olarak bölgede görev yaptıktan sonra Mısır'da uzun süre bulunmuş ve Avrupa'daki çeşitli elçilik görevlerinin ardından 1856-71 yılları arasında İstanbul elçiliği yapmıştır. Doğu ile ilgili görüşleri, kendisinin de ifade ettiği gibi, şahsi tecrübelerinden kaynaklandığı için Prokesch'in Doğu'su Akdeniz bölgesidir.

Doğu'ya yaptıkları seyahatlerle dönemin romantiklerine ve oryantalistlerine hem çağdaş Doğu'yu tanıtan hem de büyük kaynak sağlayan kuzeyli iki ismi, Niebuhr ve Seetzen'i de burada anmak yerinde olacaktır. Danimarka Kralı V. Friedrich'in Arabistan'ı ve bilhassa Yemen'i keşfetmek üzere gönderdiği altı kişilik ekipte yer alan kartograf Carsten Niebuhr'un (1733-1815) Arabistan üzerine iki ciltlik seyahatnamesi gerek yazın dünyasında gerek Goethe'nin şahsi ilgi alanında büyük karşılık bulmuştur. Doğa bilimcisi Ulrich Jasper Seetzen (1767-1811) antikalar ve el yazmaları satın almak üzere Saksonya-Gotha-Altenburg Dükü August'un resmi emriyle 1802 yılında çıktığı seyahatten dönemese de çoğu Gotha'ya ulaşan yaklaşık 2.700 Doğu el yazması ve Mısır antikaları da dahil olmak üzere 3.500'den fazla antika satın almış ve yolculuğu dönemin ilim çevrelerinde büyük bir heyecan yaratmıştır. Seetzen'in gönderdiği sandıklar dönüşü beklenildiği için uzun süre kilitli kaldıktan, muhtemel ölümünden üç sene sonra, 1814'te açılmıştır. Bunların yanı sıra elimizde Seetzen'in kırk yıl sonra üç cilt olarak yayımlanan günlükleri, mektupları ve çoğunu Mısır'da iken yazdığı ve Hammer'in *Fundgruben des Orients*'te bastığı birkaç makalesi bulunmaktadır. Bu sayede Thüringen halen Orta Avrupa'daki en büyük Doğu el yazması koleksiyonlarından birine sahip olmanın yanı sıra Seetzen'in kazandırdıkları edisyon çalışmalarını ve dolayısıyla metodolojik olarak Arapça çalışmalarının gelişimini büyük oranda teşvik etmiştir. Gotha elyazmalarını Arap dilinde ileri seviyede bir ders kitabı olarak düşünülebilecek *Chrestomathia Arabica*'sı (1828) için ilk kullanan Kosegarten olacaktır.<sup>115</sup>

<sup>115</sup> Enno Littmann, *Der deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom Vorderen Orient*, Stuttgart 1942, s. 12. Norbert Nebes, "Orientalistik im Aufbruch. Die Wissenschaft vom Vorderen Orient in Jena zur Goethezeit", *Goethes Morgenlandfahrten: West-östliche Begegnungen*, Jochen Golz (Ed.), Frankfurt; Leipzig 1999, s. 75-79.

XIX. yüzyılın ilerleyen dönemlerinde şiir çevirisiyle ilgilenen oryantalist sayısı oldukça azalmıştır. Avusturyalı tercümanlar Baron Schlechta von Wssehrd ve Vinzenz von Rosenzweig-Schwannau, Hammer'ın önerisiyle Fars şiirinden bazı çeviriler yapmışlardır. Almanya'da ise bilhassa Firdevsî'den yaptığı çevirilerle Adolf Friedrich von Schack (1815-1894) ismi öne çıkmaktadır. Bundan sonraki dönemde İslam dünyası üzerine çalışan filologlar ve tarihçiler, yani profesyonel oryantalistler, artık kendilerini edebiyatçılardan keskin çizgilerle ayırmaya başlamışlardır.<sup>116</sup>

Şark Akademisi geleneğinin üniversite çatısı altına nasıl taşındığını görmek için Viyana Üniversitesi'ndeki oryantalistik çalışmalarına bakmak anlamlı olabilir. Viyana Üniversitesi'nde ilk İbranice ders 1535'te verilmiştir. İlk Arapça, Farsça ve Türkçe dersleri 1674-77 arasında Johann Baptista Podestá (1625-1688) tarafından yürütülmüştür.<sup>117</sup> Teoloji bölümünde 1831 yılında Arapça, Süryanice ve İbranice konulu bir dersin verildiği görülmektedir. Başta kutsal diller üzerinden gelişen oryantalistik çalışmalarının bu dönemde teoloji fakültelerinde yürütülmesi oldukça doğaldır, hatta bu süreç ileride göreceğimiz üzere Alman üniversitelerinde de XIX. yüzyılın ikinci yarısının sonlarında dahi böyle devam etmiştir. Gustav Flügel (1802-1870), bu dönemi "*Doğu dilleri ve edebiyatlarının sadece İncil'i açıklamaya ve Hristiyan dininin yayılmasına hizmet eden bir yardımcı bilim olarak araştırıldığı ve öğrenildiği dönem*" olarak tanımlayarak "*bağımlılık dönemi*" şeklinde adlandırmaktadır<sup>118</sup>, ki bu tanımlı yapan ilk kişi de o değildir. Hammer'ın 1809'da *Fundgruben des Orients*'i neşretme amacı da<sup>119</sup> oryantalistik çalışmalarını bu bağımlılıktan kurtarmaktır. Viyana Üniversitesi'ndeki ilk Türkçe dersini ise 1845'te asıl uzmanlık alanı Japonoloji olan bir dilbilimci, August Pfizmaier (1808-1887) vermiştir. Üniversitede Türkçenin diğer dillere göre geri planda

<sup>116</sup> Schimmel, a.g.e., s. 86.

<sup>117</sup> Bihl, a.g.e., s. 10-12.

<sup>118</sup> Mangold, a.g.e., s. 29. Teoloji bağımlılığındaki oryantalistik çalışmaları ve sürecin gelişimi için Bkz. Mangold, a.g.e., s. 29-63.

<sup>119</sup> *Fundgruben*, I, (1809), s. IV.

kalmış olmasının nedeni muhtemelen Şark Akademisi'nde hali hazırda öğretiliyor olmasıdır.<sup>120</sup>

Almanya'da ise saha romantiklerin hazırlamış olduğu zemin üzerinde yükselmiştir. Belki de Schlegel “Keşke bizim için Doğu'nun hazineleri de Antik Çağınkiler kadar erişilebilir olsaydı!”<sup>121</sup> diye hayıflanırken farkında olmadan sahaya bir istikamet göstermiş de oluyordu. Elbette bu dönüşümün XIX. yüzyılda yaşanmasının daha pek çok nedeni sayılabilir. İlk olarak oryantalistlerin sayısının yüzyılın başından beri katlanarak artması<sup>122</sup> zikredilmelidir, ki bunda yukarıda değindiğimiz süreçlerin Doğu algısını başka bir düzleme taşıması belirleyici olmuştur.<sup>123</sup> Ancak bu ilgisi yüksek oryantalistlere ihtiyaç duydukları kürsüleri sağlayan da yüzyılın ilk yarısında hemen her Alman kralının bir üniversite kurma yönünde duyduğu gerekliliktir<sup>124</sup>. Takip eden süreçte gerek eski gerek bu yeni üniversitelerin pek çoğunda oryantalistik kürsülerinin kurulması gerçekleşmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Almanya'da on altı üniversitede, istisnai kadrolar hariç yirmi altı yeni kadro ihdas edilmiştir.<sup>125</sup> İlk olarak 1820'de Bonn Üniversitesi'nde oryantalist Friedrich Freytag'ın öncülüğünde oryantalistik kürsüsünün tesis edilmesiyle<sup>126</sup> oryantalizm münhasır bir alan olarak Teoloji biliminden resmi olarak ayrılmıştır. Eş zamanlı olarak gelecek vadeden genç bilim

<sup>120</sup> Gisela Procházka-Eisl, “Viyana Üniversitesinde Türkçe Öğretimi Dünü Bugünü Yarını”, 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı, 2, s. 682, 686.

<sup>121</sup> *Athenaeum* 1800, 3, s. 103.

<sup>122</sup> Baber Johansen, “Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenlandische Gesellschaft) 1845-1989”, (Çev. Bilal Aybakan), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, (2005), s. 224.

<sup>123</sup> Ursula Wokoek *German Orientalism* kitabının sonunda tek tek Alman üniversitelerini listelerek üniversitelerdeki oryantalistik çalışmalarının durumunu kadro tahsisleri üzerinden gösteren çok kıymetli bir ek yayımlamıştır. Doğu çalışmalarına duyulan ilgideki artışı 1800'lü yıllardan itibaren Alman üniversitelerinde görev yapan Doğu uzmanlarının sayısındaki artıştan da takip etmek mümkündür. (Ursula Wokoek, *German Orientalism. The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, Londra 2009, s. 235-287).

<sup>124</sup> Zeynep İnan Aliyazıcıoğlu, “Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman-Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi”, *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı, 12/1, s. 151.

<sup>125</sup> Wokoek, a.g.e., s. 88.

<sup>126</sup> Mangold, a.g.e., s. 130.

adamları Silvester de Sacy'den eğitim almak üzere Paris'e gönderilmişlerdir.<sup>127</sup> Silvestre de Sacy, Doğu dilleri filolojisini kurumsallaştırarak kuramsal oryantalistik çalışmalarının yolunu açmış ve alanı hem maneviyattan ve hem de teolojik çalışmalardan uzaklaştırmıştır. Doğu araştırmalarının asıl görevi artık tüm kaynakları derlemekten ibarettir.<sup>128</sup> Bu dönem bir anlamda Doğu'ya duyulan amatör, dağınık ilgiden daha profesyonel ve planlı bir aşamaya geçilmesini temsil eder. Belirli bir disiplin içerisinde Doğu kaynaklarının tabiri caizse bir tür envanterinin çıkarılması ve titiz bir filolojik edisyon ile Batı'ya aktarılması öncelenmiştir.<sup>129</sup> Almanya'daki bu akademik kurumsallaşma süreciyle birlikte ilk olarak "filolojileşme" ve ardından "tarihselcilik" sahayı domine eden yaklaşımlar olmuşlar ve hatta 1830'lardan itibaren öncülüğünü titiz filolog Heinrich Leberecht Fleischer'in (1801-1888) yaptığı Leipzig ekolü ile öncülüğünü tarih ve ilahiyata daha fazla meyilli Heinrich Ewald'ın yaptığı Göttingen okulu arasında net bir ayırım da gerçekleşmiştir. Fleischer eğitim ve araştırmacının tamamen metnin dilsel analizi üzerine olması gerektiğini savunurken Ewald metnin tahlilinin onun hakikatini anlamaya yönelik bir araç olduğunu düşünmektedir.<sup>130</sup> Ewald'e göre Doğu araştırmaları, eski ve yeni Doğu'yu en geniş anlamıyla kapsamlı ve Doğu edebiyatının ve sanatının tüm yönlerini eşit derecede dikkate almalıydı.<sup>131</sup> Dolayısıyla tüm dilsel çalışmalar da bu bütünü görmeye hizmet etmeliydi. Fleischer ise filolojik metinlerin küçük ayrıntıları ile meşgul olan araştırmaların tek başına anlamlı olduğunu düşünüyordu.<sup>132</sup> Bu durum, diğer yandan tek bir siyasî ve kültürel merkezin olmadığı ve giderek artan Prusya

---

<sup>127</sup> Johansen, a.g.m., s. 224.

<sup>128</sup> Heidemann, a.g.m., s. 154.

<sup>129</sup> Bu konuyu Edward Said şöyle özetlemektedir: "*Sacy'den başlamak üzere akademik Şarkiyatçıların tutumu, bir dizi metin parçasını gözden geçiren, sonra bunları -örtük olarak temsil ettikleri bütünsel resmi oluşturmak için eski taslakları sıraya koyan onarımcının yapacağı gibi- yayına hazırlayıp düzenleyen bilim adamının tutumudur.*" (Said, a.g.e., s. 188)

<sup>130</sup> Mangold, a.g.e., s. 99.

<sup>131</sup> Ewald, a.g.m., s. 9.

<sup>132</sup> Boris Liebrecht, *Arabische, persische und türkische Handschriften in Leipzig. Geschichte ihrer Sammlung und Erschließung von den Anfängen bis zu Karl Vollers*, Göttingen 2008, s. 120.



hegemonyasının hissedildiği Almanya'daki siyasi ortamı da yansıtmaktadır.<sup>133</sup>

Ancak bundan sonra, de Sacy ekolünün etkisi altına girerek filolojik-eleştirel bir alana kayan Alman oryantizmi, artık romantiklerin coşku ile baktıkları Doğu ile bu bağlamda ilgilenmekten vazgeçip daha ruhsuz bir çalışma alanına dönüşmüş gibidir. Doğu'yu bir bütün olarak algılayıp o ruh dünyasıyla bütünleşme çabasında olan, çalışma alanı olarak sınır tanımayan, biraz da savruk romantik oryantist yaklaşımın yerine, çalışma alanı net olarak tanımlanmış, Doğu'nun edebi ruhundan ve tarihinden çok filolojik araştırmaları önceleyen, daha sınırlı ve titiz bir oryantist yaklaşım kendisini merkezi olarak konumlandırmış ve diğerlerini dışlamıştır. Artık Hammerlerin, Kremerlerin zamanı geçmiş, Fleischerlerin, Ewaldlerin zamanı gelmiştir.

Alman üniversitelerindeki değişimi okumak için kendimize iki farklı dönüm noktası belirlemeye çalışırsak bunun birisini 1770'lere, diğerini 1850'lere konumlandırabiliriz. Örneğin Jena'da oryantistik kürsüsünün felsefe fakültesinin altında kendi başına filolojik-tarihsel bir disiplin olarak kurulması ancak 1839'da gerçekleşmiştir.<sup>134</sup>

Goethe'nin Weimar'a geldiği yıl olan 1775'te, kendisi ile Arap şiiri üzerine yoğun bir diyalog geliştirdiği<sup>135</sup> Aydınlanmacı ilahiyatçı Johann Gottfried Eichhorn, Jena Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne teoloji ve doğu bilimleri profesörü olarak atanmıştı. Yedi Yıl Savaşları'ndan (1756-1763) sonra Alman üniversiteleri yeni akımlara açılmaya ve kendini yenilemeye başlamıştı. Eski Ahit'i incelemek, Protestan üniversitelerinde felsefenin bir dalı haline gelmişti. Aydınlanmanın rasyonalist Protestan teolojisinin öncüsü olarak kabul edilen Eichhorn, Doğu'ya ait, filolojik ve tarihsel bir teolojiyi eşit derecede savunuyordu.<sup>136</sup> Örneğin Eichhorn'un habilitasyon çalışması VII. yüzyılda Arap madeni parasının süreçleri üzerineydi.<sup>137</sup> Bir ilahiyatçıdan çok bir oryantistin çalışacağı bir konu gibi görünse de bu tam olarak dönemin İncil'in yeni tarihsel ve rasyonel görüşünü Doğu'dan elde

<sup>133</sup> Herzog, a.g.m., s. 78-80.

<sup>134</sup> Heidemann, a.g.m., s. 142.

<sup>135</sup> Nebes, a.g.m., s. 69.

<sup>136</sup> Heidemann, a.g.m., s. 244.

<sup>137</sup> Nebes, a.g.m., s. 145.

edilebilecek maddi tanıklıklarla ortaya koymaya çalışan Protestan teolojisinin yaklaşımını gösteriyordu. Halle, Göttingen, Rostock ve Jena Üniversiteleri bu türden ilginin yoğunlaştığı yerler olarak karşımıza çıkarlar. Eichhorn *Einleitung in das Alte Testament* (Eski Ahit'e Giriş) adlı eserinde Eski Ahit'in yaygın olarak yapılan salt teolojik kullanımı yüzünden onda dinsel fikirlerden başka bir şey aranmadığından ve içeriğinin geri kalanının görülmediğinden yakınıyor ve artık bu metinlerin eski bir halkın kültür tarihi ile ilgili birçok şey söyleyebileceğini iddia ediyordu. Bu görüşü paylaşan ve Eichhorn'un yakın arkadaşı olan bir diğer isim de yine Goethe'nin hamiliğini yaptığı Herder'di.<sup>138</sup>

1800-1820 yılları arası Jena'da, de Sacy'nin Doğu araştırmalarındaki istikametinin önemini fark eden<sup>139</sup> Goethe'nin etkisi altında geçti. Almanya'da Eichhorn'dan beri sürekli gelişen oryantalist-filolojik söylemde bir dönüm noktası işaret etmek isteniyorsa, Kosegarten'in 1817'de Doğu edebiyatı kürsüsüne atanmasıyla başlanabilir. Kosegarten 1812 ile 1814 yılları arasında Paris'te Antoine Isaac Silvestre de Sacy ve Antoine Léonard de Chézy (1773-1832) ile okuyan ilk Alman öğrenciydi.<sup>140</sup>

Sacy, oldukça ihtiyatlı ve titiz, metinlere sadık, açıkça örneklendirilmeyen hiçbir konuda görüş belirtmeyen son derece dikkatli bir filologdu.<sup>141</sup> Sacy'nin Avrupa oryantalistik çalışmalarındaki paradigma dönüştürücü ana rolünün de bu olduğu söylenebilir. Ancak bu saf filolojik ve pozitivist araştırma metodu bir dar görüşlülüğü de beraberinde getiriyor ve kimi takipçilerini İslam biliminde önemli bazı gerçekleri ihmal etmeye sürükleyebiliyordu. Önde gelen Alman oryantalistlerin pek çoğu Sacy'nin öğrencisiydi.<sup>142</sup> Örneğin bugün bile halen değerli olan en meşhur eseri *Lexicon Arabico-Latinum*'un (1837) yanı sıra Arap dili ilgili pek çok kitap yazmış Freytag ömrünü Arapçaya vermişti. Dilbilimci Hint-Avrupa çalışmalarının kurucusu olarak kabul edilen Franz Bopp, *Keşfü'z-zünûn*'u Latinceye çeviren ve Kur'an üzerine

<sup>138</sup> Heidemann, a.g.m., s. 146-8.

<sup>139</sup> Nebes, a.g.m., s. 79.

<sup>140</sup> Heidemann, a.g.m., s. 154, 158.

<sup>141</sup> Maxime Rodinson, "The Western image and Western studies of Islam", Doxsee, Gifford B. (Ed.), *The Legacy of Islam*, Oxford: Clarendon Press 1974, s. 45.

<sup>142</sup> Schimmel, a.g.m., s. 74.

çalışmalarda bulunan Gustav Flügel, kendisinden daha genç olan ve eski ve yaşayan Sâmî dilleri, bunların değişik lehçeleri, Farsça, dil bilimi, Kitâb-ı Mukaddes ve Kur'an gibi alanlarda çeşitli eserler veren<sup>143</sup> Theodor Nöldeke (1836-1930) ile XIX. yüzyıl Alman oryantizminin önde gelen figürü olarak ünlenen Fleischer de Sacy'nin öğrencilerindendi. Bu isimlerin yanı sıra Sacy'nin öğrencisi olarak burada anabileceğimiz birkaç isim: Jena'dan bursla gönderilen Kosegarten ve Johann Gustav Stickel (1805-1896), Protestan ilahiyatçı Friedrich Steudel (1779-1837), öğreniminden sonra Paris'te kalmayı tercih eden ve sonradan Collège de France'da Farsça profesörü olan Julius Mohl (1800-1876) ve Gießen'de profesör olan ve kendisini Fars dili çalışmalarına adanmış Johann August Vullers (1803-1880), Kiel ve Königsberg'de profesörlük yapan, İbranice ve Eski Ahit çalışmalarının yanı sıra Eski Kudüs'ün topografyası ve Sasani madeni paraları üzerine yayınlar da yaparak geniş bir çalışma alanına sahip olan Justus Olshausen (1800-1882), Eski ve Yeni Ahit üzerine çalışmalarıyla isim yapmış Protestan ilahiyatçı Eduard Reuß (1804-1882) ve tarih çalışmalarıyla öne çıkan Münih profesörlerinden Sinolog Karl Friedrich Neumann (1793-1870), İbn Rüşd ve İbnü'l-Hatîb'in bazı eserlerini tercüme ederek yayınlayan Marcus Joseph Müller (1809-1874) ile Papalık onayına sahip Almanca İncil çevirisi ile ünlenen<sup>144</sup> Katolik ilahiyatçı Joseph Franz von Allioli (1793-1873).<sup>145</sup> Elbette tüm bu isimlerin de Sacy'nin öğrencileri olmaları hasebiyle sadece filolojik eğilim gösterdiklerini söylemek uygun olmaz. Görüldüğü üzere çalışma alanları çeşitlenmekle beraber bu isimlerde öne çıkan noktanın de Sacy'nin sahaya getirdiği filolojik titizliğin taşıyıcıları olmalarıdır.

1814'te Almanya'ya dönen ve 1817'de Jena'da profesör olan Kosegarten, Goethe'ye *Doğu-Batı Divanı*'nın "Notlar ve Tetkikler" bölümünü yazdığı dönemlerde Doğu uzmanı olarak danışmanlık yaptı,

<sup>143</sup> Hilal Görgün, "Theodor Nöldeke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/noldeke-theodor> (05.05.2023).

<sup>144</sup> Martin Grabmann, "Joseph Franz von Allioli", *Neue Deutsche Biographie*, 1 (1953), s. 203, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119101564.html#ndbcontent> (05.05.2023).

<sup>145</sup> Johann Fück, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 1955, s. 155-157; Nebes 1999, s. 67; Alexander Lyon Macfie, *Orientalism*, 2002, s. 36.

bu sebepten Goethe'nin en önemli "işbirlikçisi" olarak kabul edilir. Kosegarten'ın dönemin en önemli ismi olarak öne çıkmasının sebebi de Sacy'nin ekolünü takip ederek çalışmalarının odak noktasını filolojik-eleştirel bir yaklaşım ile sınırlı temalarda derinleşmesi ve ekolün Almanya'daki asıl taşıyıcısı olmasıdır.<sup>146</sup>

Kosegarten'ın 1824'te Jena'dan ayrılmasından sonra oryantalistik çalışmalarının ilerlemesi ve gelişiminde Bonn Üniversitesi öncü rolüne geçti. Yeni kurulan üniversitede Wilhelm Schlegel, Freytag ile birlikte Sanskritçe öğretiler. Sanskritçe uzmanı ve karşılaştırmalı dilbilimci Franz Bopp ise 1821'de yeni kurulan Berlin Üniversitesi'ne atanmıştı. Komşu Halle'de, dilbilimci August Friedrich Pott (1802–1887), Emil Roediger (1801–1874) ile birlikte 1833'ten itibaren Hint dillerini öğretti. Fleischer, 1835'te Leipzig'de doğu dilleri kürsüsüne atandı. Fleischer'in çabalarıyla 1841'de Heinrich Brockhaus (1804-1874) da Leipzig Üniversitesi'ne geldi. Hint-Avrupa Doğu dillerinde eğitimin çeşitlenmesi Bonn, Berlin, Halle ve Leipzig Üniversitelerini öğrenciler için daha çekici kıldı ve buralar yeni oryantalistik araştırmalarının merkezleri haline dönüştüler.<sup>147</sup> Hatta Fleischer 1843'te babasına yazdığı bir mektupta, hocası de Sacy'nin oğlunun tavsiye mektubuyla Paris'ten ilk öğrencisinin geldiğini, artık Doğu dilleri öğrenmek için Fransızların Almanya'ya yöneldiğini söylemektedir. Bundan böyle Avrupalı oryantalistlerin "Mekke"si Paris değil, Leipzig'dir.<sup>148</sup>

Eserlerinden ziyade yetiştirdiği Fransa, Danimarka, Norveç, Rusya, Macaristan ve Almanya menşeli, sayılarının üç yüzden fazla olduğu düşünülen öğrencileri<sup>149</sup> ile meşhur olan Fleischer'in öğrencileri arasında Eski Ahit çalışan Julius Wellhausen (1844-1918), Arap edebiyatı uzmanı Theodor Nöldeke, İslam hukuku uzmanı Ignaz Goldziher (1850-1921), Asurolog Friedrich Delitzsch (1850-1922), Hindolog Rudolf von Roth (1821-1895) ve Eski Çağ uzmanı Eduard Meyer (1855-1930) gibi isimler vardı. Bu kadar farklı alanlarda uzmanlar yetiştiren Fleischer'in terekesini inceleyen bir uzman muhtemelen elliden fazla dil bildiği ve yeni bir dili sekiz hafta ya da daha kısa bir sürede öğrendiği sonucuna

<sup>146</sup> Nebes, a.g.m., s. 73-75.

<sup>147</sup> Heidemann, a.g.m., s. 172-3.

<sup>148</sup> Mangold, a.g.m., s. 95.

<sup>149</sup> Marchand, a.g.e., s. 121.

varmıştı.<sup>150</sup> Fleischer'in böylesine geniş bir alana yayılan birikimi ile yetiştirdiği bunca öğrencinin çalışma alanlarının çeşitlenmiş olması bile oryantalizmde alan genişlemesi için bir kelebek etkisi olarak görülebilir.

Ewald, Herder'in fikirlerini yeniden şekillendirip ustaca yeni bir bilimsel forma sokmuştu. O, tarihin olduğu gibi anlatılmasının önemine ve süslenmemiş gerçeklerden korkmamak gerektiğine inanıyordu.<sup>151</sup> Ancak tarihe ve bir medeniyetin hakikatine giden yol dilden geçiyordu. Görev yaptığı iki üniversitede, Göttingen ve Tübingen, sadece uzmanlık alanı olan klasik İbraniceyi değil, Arapça, Sanskritçe, Farsça, Kiptice, Türkçe ve Ermeniceyi öğretiyordu.<sup>152</sup> Ewald 1838'de anayasanın kaldırılmasına karşı bir protesto mektubu imzalayan Göttingen Üniversitesi mensubu yedi profesörden biri olduğu için görevden alınca Tübingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi'nde Doğu dilleri hocası olarak (1838-48) çalışmaya devam etti.<sup>153</sup> Yukarıda değindiğimiz yedi sayı olarak çıkan *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'in ilk iki sayısının editörlüğünü yapmış ve burada oryantalistik çalışmalarının teoloji bağımlılığından kurtulmasının önemini vurgulamıştı.

Oryantalistik çalışmalarının teolojinin bir yardımcı dalı olarak görülmesi ve kürsülerin teoloji fakültelerine bağlı olması durumu XIX. yüzyılın ikinci yarısına değin devam etti.<sup>154</sup> Her ne kadar bilhassa yaşanan bu paradigma değişimi ile gerek alan dergileri gerek bireysel olarak oryantalistler bu hassasiyeti yüzyılın başından beri yüksek sesle dile getiriyor olsalar da durum aslında o kadar da basit değildi. Alman üniversitelerinde felsefe fakültesi maaşlarının teoloji fakültelerine göre çok daha düşük olması ve teoloji fakültesinde görev yapıyor olmanın felsefe fakültesinde görev yapmaktan çok daha prestijli görülmesi gibi pragmatik sebeplerden dolayı, akademisyenler kadro bulamadıkları

<sup>150</sup> Marchand, a.g.e., s. 83.

<sup>151</sup> Marchand, a.g.e., s. 106-7.

<sup>152</sup> Marchand, a.g.e., s. 83.

<sup>153</sup> Wokoek, a.g.e., s. 110.

<sup>154</sup> Türklerle çok da muhatap olmayan Protestan Alman bölgelerde daha çok İncil çalışmalarına hizmet etmesi gerektiği düşünülen Doğu dilleri araştırmaları öncelenmiştir. Protestan bölgelerdeki üniversitelerde, örneğin 1545 tarihli Greifswald Üniversitesi Felsefe Fakültesi tüzüğüne göre Doğu dilleri profesörü Eski Ahit'in tefsirinden sorumludur, bu alan Katolik bölgelerde nispeten ihmal edilmiştir. (Mangold, a.g.e., s. 29-30.)

takdirde felsefe fakültelerindeki teklifleri kabul etseler de karşlarına çıkan ilk fırsatta teoloji fakültelerine geçiş yapıyorlardı. Bu da felsefe fakülteleri altında konuşlandırılan Doğu dilleri çalışmalarının önünde bir engele dönüşüyordu.<sup>155</sup> Öğrenci bulma sıkıntısı baş gösterdiğinde oryantalistler muhtemel öğrencilerini teoloji bölümlerinden buluyorlardı. Örneğin, Leipzig’de 1836’nın yaz döneminde iki teoloji profesörü seminerlerini vaktinden önce tamamlayınca öğrencileri ayrılmış, bu sebepten Fleischer’in sınıfları da boşalmıştı. 1840 yılına kadar, Fleischer hala bazı teoloji seminerleri vermek zorundaydı. 1836 yılında verdiği iki teoloji seminerine 30 ila 100 arasında öğrenci katılırken Arapça derslerine 2 ila 8 katılım olmuştu. Oryantalistik çalışmaları bir tür akademik lüks olarak telakki ediliyordu. Teoloji ile ilişkili olmayan çalışmalar yapan mezunlar için iş imkanları da oldukça kısıtlıydı.<sup>156</sup>

Üniversite kürsülerinde güçlü bir rüzgâr yakalayan oryantalistik çalışmaları için artık bir yayın mecrası elzem hale gelmişti. Yüzyılın başındaki, amatör ruhlu dergiler görevlerini yerine getirdikten sonra ortadan kaybolduklarından beri böyle bir boşluk mevcuttu ve bu eksiklik Alman Şark Cemiyeti’nin kurulmasıyla giderilebilirdi. Dergiye katkıda bulunan altı akademisyen, Fleischer, Halle’den August Friedrich Pott ve Emil Rödiger (1801-1874), Kiel’den Justus Olshausen, Leipzig’den Heinrich Brockhaus ve Altenburg’dan Conon von der Gabelentz (1807-1874) ilk kez 1843’te Doğu araştırmaları için örgütlü olarak neler yapabileceklerini tartışmak üzere Leipzig’de bir araya geldiler<sup>157</sup> ve buluşmanın ardından iki yıl sonra Sacy’nin idareci olarak görev yaptığı Soci  t   asiatique’i (1821) model alarak Deutsche Morgenl  ndische Gesellschaft’ı kurdular.<sup>158</sup> Cemiyetin t  z  ğ  nde amacı, Asya   lkeleri ve Asya ile irtibatlı   lkeler hakkında bilgi toplanmasını teşvik etmek, bu alana olan ilgiyi yaymak, Doğu’nun edebiyatının yanında tarihiyle, eski

<sup>155</sup> Nebes, a.g.m., s. 70.

<sup>156</sup> Herzog, a.g.m., s. 80-81.

<sup>157</sup> Carl Brockelmann, “Die morgenl  ndischen Studien in Deutschland”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenl  ndischen Gesellschaft*, 76, (1922), s. 12; Wokoec 2009, s. 136.

<sup>158</sup> Cemiyetin kurulma s  reci ile ilgili ayrıntılar için bkz.: Holger Preissler, “Die Anf  nge der Deutschen Morgenl  ndischen Gesellschaft”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenl  ndischen Gesellschaft*, 145/2 (1995), s. 241-327.

ve şimdiki durumuyla da ilgilenmek olarak belirtilmişti.<sup>159</sup> Aynı yıl cemiyetin dergisi olarak kurulan *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*'ın ilk sayısında da yine buna benzer bir tutum sergilenmiş ve dergide özel doğası ve amacı gereği Doğu'dan gelen edebi notlar, bildiriler ve değerlendirmelerin yanı sıra sosyal haberlere de yer verileceği, Doğu'daki mevcut koşullar, özellikle Doğu'nun Avrupa ile ilişkilerinin gelişimi ve orada yaşayan veya oraya seyahat eden Avrupalıların çalışmaları ve keşifleri hakkındaki makaleler ve raporların önemsendiği belirtiliyordu.<sup>160</sup> Derginin yıllar içindeki genel içeriğine bakıldığında da ilk sayının önsözünde belirtildiği gibi Doğu'nun ve içeriğin dar bir çerçeveye hapsedilmediği görülüyor, içerik Eski Mısır ve antik Doğu, Sâmi dili ve kültürü, İbranice, Arapça, Farsça ve İslamî araştırmalar, Hristiyan, Çin, Japon, Uzakdoğu araştırmaları, Budist çalışmaları, Türkoloji, Altay, Moğol çalışmaları ve Afrika araştırmaları gibi geniş bir yelpazeye yayılıyordu.<sup>161</sup>

*Deutsche Morgenländische Gesellschaft*'ın 1845'te 54 olan üye sayısı 1914'te 442'ye yükseldi. 1845-1914 yılları arasında Cemiyete üye olan 1556 kişinin yaklaşık %40'ı üniversite mensubuydu ve diğer yarısı ise oryantalistik çalışmalarının en azından bir dalıyla ilgiliydi. Akademi mensubu profesyonel oryantalistlerin cemiyetteki hakimiyetleri giderek artmasına rağmen amatörlerin katkısı halen azımsanmayacak seviyedeydi.<sup>162</sup> Bu makale boyunca takip ettiğimiz renkli tiyatronun belki de son perdesini temsil eden *Morgenländische Gesellschaft*'ın üyelerinin dağılımlarından da gördüğümüz üzere Alman oryantalizmi içindeki o bağımsız ve amatör ruhu korumuş ve kendisini besleyen çeşitli kanallarla olan bağlantısını muhafaza etmiş gibi görünmekle beraber XIX. yüzyılın başındaki manzaranın bir hayli değiştiği söylenebilir.

## Sonuç

Üç yüz yıl boyunca mevcut olan Türk muhataplığını Almanların Doğu ile geliştirdikleri ilişkide mühim bir tecrübe sayarak XIX. yüzyılın ilk

<sup>159</sup> Hilal Görgün, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeitschrift-der-deutschen-morgenlandischen-gesellschaft> (05.05.2023).

<sup>160</sup> *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1, (1847), s. IV-VI.

<sup>161</sup> Hilal Görgün, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft".

<sup>162</sup> Herzog, a.g.m., s. 79-80.

yarısında Alman oryantlizminin beslendiği kanalları ve doğasını anlamaya yönelik olan bu çalışma, siyaseti, diplomasiyi, edebiyatı ve romantizmi Alman oryantlizmini besleyen ana kanallar olarak gormektedir.

Türklerin Avrupa'ya girmelerinden itibaren bir mecburiyet olarak gerek çatışma gerek uzlaşma süreçleriyle Türklerle bir muhataplık durumunda olan Almanlar, bu sayede mühim tecrübeler edinmişlerdir. Öncelikle siyasi ve diplomatik ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için kaçınılmaz olarak Doğu'nun  dilinde, Türkçe başta olmak üzere Arapça ve Farsça, uzmanlar yetiştirilmesi ihtiyaı Hofburg Sarayı politikalarıyla giderilmiş ve bu kişiler iki kültür arasında kurulan ilk kopr vazifesi gormşlerdir. Buradan açılan kapı yüzyıllar içerisinde sadece pratik iletişim ihtiyaçlarının giderilmesi ile sınırlı kalmamış Doğu'nun tarihini, edebiyatını, kültürünü ve fikir dünyasını tanıyan uzmanların yetişmesini mümkün kılmıştır.

Böyle si hatırı sayılır bir ilm geleneğe sahip olan Alman toprakları XIX. yüzyıla geldiğinde buradan üretilebilecek çeşitli çarelere bir hayli hazır gornmektedir. Bu yüzyılda Avrupa'da oldukça ivme kazanan oryantlistik çalışmalarının arkasındaki itkinin genel olarak sömürgeci pragmatist sebepler olduğu tezi, Edward Said'in diskur yönlendirici çalışmasıyla beraber kendisine önemli bir yer edinmiştir. Said'in tezinde işaret ettiği üzere, emperyal ulus devletlerin sömürgeci bir ilgiyle kendilerine maruz bıraktıkları Doğu'yu yakinen tanıma ve anlama ve daha yönetilebilir kılma çabasında olan oryantlizm tanımı, yüzyılın ilk yarısında Alman oryantlizmine uygulandığında ölçek tutmamaktadır. O halde sahanın önde gelen çalışmalarının bu dönemde henüz merkezi devlet yapısı dahi tesis etmemiş olan Alman bölgesinde yapıyor olmasının ardında başka ilgilerin olduğunu düşünmek gerekir.

Devrim'in ve Napolyon'un ardından hem fikren hem de fiziki olarak parçalanmış Avrupa'nın devası Alman romantiklerine gore tarih öncesi bütünlüğünü muhafaza eden Doğu'dadır. Onlara gore o günün rasyonalist devrimci Avrupa'sının sıkışmışlığına Doğu'nun sınırsız ruh dünyasından gelen ışık bir çıkış yoludur. Bu dönemde Almanların Doğu'su da artık geçmişte olduğu gibi Anadolu ve çevresinden ibaret değildir. Artık Doğu hem mekn olarak büyüyerek Hindistan'a kadar uzanmış, hem de zaman olarak genişleyerek tarihsel bir boyut



kazanmıştır. Sömürgeci diğer Avrupalı güçlerin yapmaya çalıştıkları gibi Doğu toplumlarında problem olarak görülen ve “müdahale edilmesi gerektiği düşünülen geri kalmışlıklar” Alman romantikleri için kadim olanı, bütünlük durumunu temsil eder. Bu bir yandan da Almanların Fransızlar karşısında kendilerini onarmak için buldukları bir yol gibidir. Maceraperest, ayakları yere basmayan, kıtayı hülyalara sürükleyen Fransızlar karşısında, uzun zamandır aynı coğrafyada kök salmış, kurdukları dil akrabalığı sayesinde kadim Hint medeniyeti ile ilişkiye girmiş, değerlerine sadık ve atalarını muhafaza etme arzusunda olan Almanlar... Alman idealizmine giden yol önümüzde durmaktadır.

Ayrıca aydınlanmacı pozitivist yaklaşım duyularla sınırlı olanı kabul ederken Alman romantizmi bunun ötesindeki aşkın olanın peşindedir. İlk bakış açısı Doğu’yu duyumsamak istediği renkli bir dünya olarak tasavvur edip egzotikleştirirken ikincisi Doğu’yu öte alemlere açılan kapının anahtarının taşıyıcısı olarak konumlandırır ve onunla kendi arasındaki ikiliği yok etmeye çalışarak aynı duygu ve his dünyasını paylaşmak ister. Doğu’yu duyulara hapsederek görsel bir yaklaşım sergileyen egzotizmin yerine, Doğu ile bütünleşme ve duyuların ötesine geçerek Doğu şiirinin vaat ettiği sınırsız dünyaya erişme amacı Alman oryantizminde ön plana çıkar. Örneğin Goethe hâkim pozitivist yaklaşımın yerine, aşkın bir dünyaya girmenin anahtarı olarak algıladığı Doğu sezisini divanında merkeze oturtur ve kendisini Hafız ile bütünleştirir. Onun çabası Avrupa realizminden kurtularak Doğu’nun sınırsız dünyasına girmektir. Bu sebepten Doğu’yu nesneleştirmek şöyle dursun, Doğunun duygu dünyasını bu yolculukta kendisine rehber edinir.

Yani aslında Almanların Doğu’ya yönelişi XIX. yüzyıl Avrupa’sının pozitivistizminden, klasisizminden, devrimlerinden, savaşlarından, kısacası tüm sıkışmışlığından bir kaçış gibidir. Bu duyguyu besleyen metinleri Doğu’dan ilk taşıyanlar ise yukarıda değindiğimiz siyasi geleneğin yetiştirdiği ilk amatör oryantistlerdir, ki bunlar da genellikle romantiklerin öncüleri ya da takipçileridir ve Doğu’ya aynı duygu ve düşünce dünyasından bakarlar. Romantiklerin destekleriyle daha da büyüyen saha yüzyılın başından itibaren Fransa’ya giderek de Sacy’dan eğitim aldıktan sonra Alman üniversitelerine dönüp filolojik bir açılım yapan, disiplinin “profesyonelleşmesini” sağlayan “akademisyen

oryantalistlerle” başka bir olgunluğa erişir. Akademik oryantalizm de kendi içinde birbirine muhalif ya da birbirini besleyen, filolojik ya da tarihsel yaklaşımı önceleyen yeni merkezler ve ekoller çıkaracaktır. Yüzyılın ortasına gelindiğinde oryantalistik çalışmalarının kırılmaları başka bir gündem ve söyleme geçtiği rotasının Viyana ve Berlin, Göttingen ve Jena gibi ekoller üzerinden çeşitlenerek güçlenmeye devam ettiği görülmektedir.

### Kaynakça

*Athenaeum. Eine Zeitschrift von August Wilhelm Schlegel und Friedrich Schlegel*, 3, (1800), Berlin.

Balbous, Cécile, *Das Sprachknaben-Institut der Habsburgermonarchie in Konstantinopel unter besonderer Berücksichtigung des historischen Kontexts des 16. und 17. Jahrhunderts*, Viyana Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Viyana 2014.

Behler, Ernst, *Frühromantik*, Walter de Gruyter, 2011.

Berman, Nina, *German Literature on the Middle East. Discourses and Practices 1000-1989*, University of Michigan Press, 2011.

Beydilli, Kemal, *Osmanlı-Prusya İttifâkı: Meydana Gelişi, Tahlili, Tatbiki*, İstanbul 1984.

Beydilli, Kemal, “Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben des Orients (Şark’ın Hazineseri) Dergisi”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan*, Hatice Aynur, Bilgin Aydın, M. Birol Ülker (Ed.), İstanbul 2014, s. 129-277.

Bihl, Wolfdieter, *Orientalistik an der universität Wien: Forschungen zwischen Maghreb und Ost-und Südasien: Die Professoren und Dozenten*, Böhlau, Viyana 2009.

Brandt, Niels, *Gute Ritter, böse Heiden: Das Türkenbild auf den Kreuzzügen (1095–1291)*, Böhlau: Köln; Weimar 2016.

Brockelmann, Carl, “Die morgenländischen Studien in Deutschland”, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 76, (1922), s. 1-17.

David, Thomas; Chesworth, John, *Christian-Muslim Relations, C. 7, Central and Eastern Europe, Asia, Africa and South America (1500-1600)*, Leiden; Boston 2015.

Dusche, Michael, “Friedrich Schlegel’s Writings on India: Reimagining Germany as Europe’s True Oriental Self”, *Deploying Orientalism in Culture and*

*History: From Germany to Central and Eastern Europe*, Hodkinson, James R.; Walker, John; Feichtinger, Johannes (Ed.), Boydell & Brewer, 2013, s. 31-54.

Efe, Adem, "Edward W. Said'in Oryantalizm Kitabına Yirmi Beş Yıl Sonra Yeniden Bakışı", *Marife* 5/2, (2005), s. 219-228.

*Erinnerungen aus meinem Leben*, (Josep Freiherr von Hammer-Purgstall'in Hatıratının Typoskripti), Avusturya Bilimler Akademisi Arşivi (Archiv der Österreichischen Akademie der Wissenschaften).

Ewald, Heinrich, "Plan dieser Zeitschrift", *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, I, (1837), s. 1-13.

Fähndrich, Hartmut, "Orientalismus und Orientalismus", *Die Welt des Islams*, (28.1-4 1988), s. 178-186.

Feichtinger, Johannes, "Komplexer k.u.k. Orientalismus: Akteure, Institutionen, Diskurse im 19. und 20. Jahrhundert in Österreich", *Orientalismen in Ostmitteleuropa. Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*, 2014, s. 31-63.

Fichtner, Paula Sutter, *Terror and Toleration: The Habsburg Empire Confronts Islam 1526-1850*, Reaktion Books, 2008.

*Fundgruben des Orients* bearbeitet durch eine Gesellschaft von Liebhabern, I, (1809); II, (1811); V, (1816).

Fück, Johann, *Die arabischen Studien in Europa bis in den Anfang des 20. Jahrhunderts*, 1955.

Galter, Hannes D., *Vom „Orient“ zum „Nahen Osten“*. Joseph von Hammer-Purgstall und Anton Prokesch von Osten im Vergleich, Universalmuseum Joanneum, Graz 2019.

von Goethe, Johann Wolfgang, *West-östlicher Divan*, Stuttgart 1819.

von Goethe, Johann Wolfgang, *West-östlicher Diwan. Die Noten und Abhandlungen begleiten die Publikation des Divan*, Stuttgart: Cotta 1819, Von Hammer.

von Goethe, Johann Wolfgang, *Kunsttheoretische Schriften und Übersetzungen*, 19, Berlin 1960.

von Goethe, Johann Wolfgang, *Poetische Werke*, 3, Berlin 1960.

Grabmann, Martin, "Joseph Franz von Allioli", *Neue Deutsche Biographie*, 1, (1953), s. 203. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119101564.html#ndbcontent> (05.05.2023).

Görgün, Hilal, "Theodor Nöldeke", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/noldeke-theodor> (05.05.2023).

Görgün, Hilal, "Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/zeitschrift-der-deutschen-morgenlandischen-gesellschaft> (05.05.2023).

Head, Matthew, *Orientalism, Masquerade and Mozart's Turkish Music*, Routledge, 2018.

Heidemann, Stefan, "Zwischen Theologie und Philologie: Der Paradigmenwechsel in der Jenaer Orientalistik 1770 bis 1850", *Der Islam*, 84/1, (2008), s. 140-184.

von Herder, Johann Gottfried, *Herders sämtliche Werke: Zur Philosophie und Geschichte, Zweiter Teil*, Karlsruhe 1820.

Herzog, Christoph, "Almanca Konuşulan Ülkelerde Türkiyat ve Şarkiyat Çalışmalarının Gelişimi Üzerine Notlar", (Çev. Faruk Yaslıçimen), *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 15, (2010), s. 77-148.

Höflechner, Walter; Wagner, Alexandra; Koitz-Arko, Gerit (Ed.), *Joseph von Hammer-Purgstall. Erinnerungen, Briefe, Materialien*, Version 2, 2018, Publikationen aus dem Archiv der Universität Graz, Graz 2018. <https://gams.uni-graz.at/archive/objects/o:hpe.band3.1-3/methods/sdef:PDF/get> (22.04.2023).

Hodkinson, James, "Moving beyond the Binary? Christian-Islamic Encounters and Gender in the Thought and Literature of German Romanticism", *Encounters with Islam in German Literature and Culture*, Hodkinson, James; Morrison, Rochester, NY 2009, s. 108-128.

İnan Aliyazıcıoğlu, Zeynep, "Oryantalizm ve Avrupa'da Müslüman-Doğu'ya Dair Oryantalistik Çalışmaların Gelişimi", *Turkish Studies -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Prof. Dr. Tahsin Aktaş Armağanı, 12/1, Ankara, s. 133-156.

İsmailoğlu Kacır, Tuğba, "Kronolojik Perspektiften Yeniçağ Avusturyası'nda Üretilen Osmanlı Tarihi Çalışmalarının Değerlendirilmesi", *Dünyada Osmanlı Tarih Yazımı – I*, Kağıcı, Özhan; Özcan, Ahmet; Murgul, Yalçın (Ed.), Ankara 2020, s. 242-279.

İsmailoğlu Kacır, Tuğba, *Hammer. Doğu'nun Kâşifi*, Kronik, İstanbul 2021.

Johansen, Baber, "Şarkiyat Araştırmalarının Siyaset, Paradigma ve Gelişimi: Alman Şarkiyat Cemiyeti (Deutsche Morgenlandische Gesellschaft) 1845-1989", (Çev. Bilal Aybakan), *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29, (2005), s. 221-241.

Kara, Osman, *Şarkın Şövalyesi Anton Prokesch-Osten*, Kitabevi, İstanbul 2022.

Kontje, Todd, *German Orientalisms*, University of Michigan Press, 2004.

Kontje, Todd, "Germany's Local Orientalisms", *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, Hodkinson, James R.; Walker, John; Feichtinger, Johannes (Ed.), Boydell & Brewer, 2013, s. 5-77.

Lampart, Fabian, "The Turn to History and the Volk: Brentano, Arnim, and the Grimm Brothers", *The Literature of German Romanticism*, 8, (2004), s. 171-90.

Langbein, August Friedrich Ernst, *Talismane gegen die lange Weile*, 1, Berlin 1801.

Liebrecht, Boris, *Arabische, persische und türkische Handschriften in Leipzig. Geschichte ihrer Sammlung und Erschließung von den Anfängen bis zu Karl Vollers*, Göttingen 2008.

Littmann, Enno, *Der deutsche Beitrag zur Wissenschaft vom Vorderen Orient*, Stuttgart 1942.

Loimeier, Roman, "Edward Said und der Deutschsprachige Orientalismus: Eine Kritische Würdigung", *Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien*, 2, (2001), s. 63-85.

Macfie, Alexander Lyon, *Orientalism*, 2002.

Mangold, Sabine, *Eine "weltbürgerliche Wissenschaft". Die deutsche Orientalistik im 19. Jahrhundert*, Stuttgart 2004.

Marchand, Suzanne, *German Orientalism in the Age of Empire. Religion, Race, and Scholarship*, Cambridge University Press, New York 2009.

Marizzi, B., "Die Erkundung des Morgenlandes zu Beginn der Neuzeit: Sprachknaben – Giovanni di lingua - Enfants de Langues - Jóvenes de lenguas", *Estudios de Traducción*, 12, (2022), s. 221-229.

May, Yomb, "Goethe, Islam, and the Orient: The Impetus for and Mode of Cultural Encounter in the West-östlicher Divan", *Encounters with Islam in German Literature and Culture*, Rochester, Hodkinson James; Morrison, Jeff (Ed.), NY 2009, s. 89-107.

Nebes, Norbert, "Orientalistik im Aufbruch. Die Wissenschaft vom Vorderen Orient in Jena zur Goethezeit", *Goethes Morgenlandfahrten: West-östliche Begegnungen*, Golz, Jochen (Ed.), Frankfurt; Leipzig 1999, s. 66-96.

Osterhammel, Jürgen, "Edward W. Said und die "Orientalismus"-Debatte: ein Rückblick", *Asien-Afrika-Lateinamerika*, 25, (1997), s. 597-607.

Petrtsch, Ernst Dietrich "Die Wiener Turkologie vom 16. bis 18. Jahrhundert" *Germano-Turcica: zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutschsprachigen Ländern; Ausstellung des Lehrstuhls für Türkische Sprache, Geschichte und Kultur der Universität Bamberg*, Kreiser, Klaus (Ed.), Universitätsbibliothek Bamberg, (7.- 31.7.1987), s. 25-40.

Polaschegg, Andrea, "Die Regeln der Imagination. Faszinationsgeschichte des deutschen Orientalismus zwischen 1770 und 1850", *Der Deutschen Morgenland*, Brill Fink, 2008, s. 13-36.

Polaschegg, Andrea, *Der andere Orientalismus: Regeln deutsch-morgenländischer Imagination im 19. Jahrhundert*, Walter de Gruyter, 2012.

Preissler, Holger, "Die Anfänge der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 145/2, (1995), s. 241-327.

Procházka-Eisl, Gisela, "Viyana Üniversitesinde Türkçe Öğretimi Dünü Bugünü Yarını", 3. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, 26-29 Mayıs 2010, Bildiriler Kitabı, 2*, s. 681-689.

Prokesch von Osten, Graf Anton, *Kleine Schriften: Gesammelt von einem Freunde*, 5, Hallberger 1844.

Regen, Erich, *Die Dramen Karolinens von Günderode*, Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin, Doktora Tezi, 1910.

Reiter, Clara, *Auf den Spuren der Hofdolmetscher in der Habsburgermonarchie*, Graz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Graz 2010.

Rodinson, Maxime, "The Western image and Western studies of Islam", Doxsee, Gifford B. (Ed.), *The Legacy of Islam*, Oxford: Clarendon Press 1974, s. 9-62.

Said, Edward W., *Şarkiyatçılık. Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çev. Berna Ülner), Metis, 2013.

Said, Edward W., "Orientalism Reconsidered", *Cultural Critique*, 1, (Güz 1985), s. 89-107.

Schimmel, Annemarie, *Doğu-Batı Yakınlaşmaları: Avrupa'nın İslam Dünyasıyla Karşılaşması*, (Çev. Hüseyin Ağuiçenoğlu), Avesta, 2012.

Schwabe, Claudia Mareike Katrin, *Romanticism, Orientalism, and National Identity: German literary Fairy Tales, 1795-1848*, Florida Üniversitesi, Doktora Tezi, 2012.

Schwarz, Hans-Günther, "Exotismus, Orientalismus und die deutsche Orientrezeption", *Heteroglossia, Quaderni di Linguaggi e Interdisciplinarietà*, 10, (2014), s. 115-139.

Stajanov, Valeri, *Die Entstehung und Entwicklung der osmanisch-türkischen Paläographie und Diplomatie: Mit einer Bibliographie*, Berlin 1983.

Starkenfels, Victor Weiß Edlem von, *Die kaiserlich-königliche orientalische Akademie zu Wien, ihre Gründung, Fortbildung und gegenwärtige Einrichtung*, Viyana 1839.

Stieglitz, Heinrich Wilhelm August, *Bilder des Orients*, 1, Leipzig 1832.

*Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*, 70, (28. Aralık 1810), Viyana.

Walker, John, "(Re)translating the West: Humboldt, Habermas, and Intercultural Dialogue", Hodkinson, James R., John Walker, Johannes Feichtinger (Ed.), *Deploying Orientalism in Culture and History: From Germany to Central and Eastern Europe*, Boydell & Brewer, 2013, s. 15-30.

Wiedemann, Felix, "Orientalismus, Version: 1.0.", *Docupedia-Zeitgeschichte*,

[\[http://docupedia.de/zg/wiedemann\\_orientalismus\\_v1\\_de\\_2012\]](http://docupedia.de/zg/wiedemann_orientalismus_v1_de_2012)

(28.12.2022)

Wieland, Christoph Martin, *Dschinnistan oder auserlesene Feen-und Geistermärchen, teils neu erfunden, teils neu übersetzt und umgearbeitet*, Winterthur 1786.

Wokoek, Ursula, *German Orientalism. The Study of the Middle East and Islam from 1800 to 1945*, Londra 2009.

*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 1, (1847).

### Extended Abstract

In this study, it is important to emphasize the definition of the borders with the inclusion of the German principalities under the roof of the Holy Roman Empire and the lands ruled by the Austrian dynasty of Habsburgs, who managed to retain the title of Emperor from 1435 to 1806 except for a small timeline to the geography and state community named the "German region". Since it would not be appropriate to use the superscript "German-speaking countries today" due to the exclusion of many regions, this study is based on the frame of German states that existed under different umbrella structures until 1806, until the Empire was united with Germany after the Napoleonic Wars (1871) and Austrian Empire (1804-1867). It is aimed to understand the character and tradition of these countries in the first half of the nineteenth century. Moreover, this study, from a historical perspective, sees the legacy of the Holy Roman Empire as a whole and lays all this cultural accumulation of the past on foundation of the great expansion in the nineteenth century. The main aim of the study is to reveal the channels in which German orientalism is fed with a holistic perspective based on the interpretation of the field in the literature from the nineteenth century to the present, taking into account the secondary sources rather than revealing the agenda and discussions in the sources of the period. Although today there are relevant works in the existing German and English literature on the orientalist studies in Germany and Austria, which stand out as the two important actors of the field, there is no exclusionary study that sees the issue from this holistic perspective and perceives orientalist studies as a process that develops with the influence of politics, diplomacy, literary and intellectual movements and institutionalizes with the rise of an amateur social interest in an academic field.

After the Holy Roman Empire was withdrawn from the stage, which has completed its historical task with the collapse of the European order after Napoleon, the borders of the European states were determined by the Congress of Vienna and a new order was established in Europe. However, nineteenth century of the German region passed with the debates revolved around on how the Germans of the nineteenth century will form a union if a German nation is to be mentioned; or whether they would accept the Catholic Habsburgs in the south because of their historical rights, or the Protestant Hohenzollerns in the north as the rising fearsome power. Austria was taken out of the equation with the establishment of the Austro-Hungarian Empire in 1867 and the establishment of the German Empire in 1871, following Prussia's victories over Austria and France. A nation-state came to the existence in which the German states were subordinate to Prussia, although not all states were very contented to this conversion. The processes of centralization and nation-



state establishment in the German geography have been delayed considerably, especially when compared to France and England. Therefore, it is one of the main pillars of this study to keep in mind that the German states are far behind in taking a step towards becoming a colonial empire due to this scattered structure.

The effect of all these political developments on German orientalist studies was to distinguish it from common and generic orientalist studies in Europe and to dispose it in a more characteristic place. German orientalism developed in its own sphere, away from the colonial interest of other imperial states with great political, economic and cultural interests in the East. The nineteenth century is a period in which German orientalist studies gained a momentum and became professional as in other European states, but distinctly the motivation in the German region stems from the excitement of seeing the “East as the place where the light rises” with the inspiration by romanticism.

Another unique feature of this field is that it is fed by pragmatist reasons imposed by the network of accumulation and relations formed due to the relationship with the Ottomans that has been going on for centuries. Ironically, it is these pragmatist foundations that privilege German orientalism in its professional field. It is obvious that German orientalism could not find much place among Edward Said’s examples. However, apart from colonial interest, German orientalism can be seen as a rising field with the admiration for the “high and ancient East” that the German romantics found at the end of their search, who had to develop for political reasons due to historical contact, on the one hand, and who were stuck in a rationalist and enlightened impasse, on the other hand.

This study presents the process of moving to the academic field in the first half of the nineteenth century, with the impetus provided to the current orientalist studies of new identity definitions trying to feed on the ancient culture of the East with the spirit of the era created by Romantic literature as a whole. In order to achieve this holistic view, this study considers German orientalism with both the foreign policy of the Empire through its dealings with the Turks, and the internal politics of the German states, which consist of the oppositions they experienced during the nation-building process. Although literary orientalism and academic orientalism may seem like separate fields, there is actually a great transition between them in terms of basic motivations and the literary seems to illuminate the way for the academic.

Being in contact with the Ottomans for three hundred years constituted an important experience for the Germans in their relationship with the East. Based on this experience, this study, which aims to understand the channels and

nature of German orientalism in the first half of the nineteenth century, considers politics, diplomacy, literature and romanticism as the main factors behind German orientalism.

Since the Ottomans entered Europe, the Germans, who had to deal with the Turks through both conflict and reconciliation processes as a necessity, gained important experiences in this way. First of all, in order to maintain healthy political and diplomatic relations, the need to train specialists in the three languages of the East, primarily Turkish, Arabic and Persian, was met by the policies of the Hofburg Palace, and these people served as the first bridge between the two cultures. In this way, not only practical communication needs were met over the centuries, but also was possible to train specialists who were familiar with the history, literature, culture and intellectual world of the East.

Having such a respectable scholarly tradition, the German lands in the nineteenth century seemed quite ready for the various remedies that could be produced from it. In the nineteenth century, the thesis that colonial pragmatist motives were the driving force behind orientalist studies, which gained considerable strength in Europe, gained an important place with the work of Edward Said. As Said points out in his thesis, the definition of orientalism as an endeavor to know and understand the East, to which imperial nation-states are turned with a colonialist interest, and to make it more controllable, would not be appropriate for German orientalism of the first half of the century. Therefore, it must be assumed that there were other interests behind the fact that the leading studies in the field were carried out in the German region, which had not yet established a centralized state structure.

For the German romantics, the solution to Europe, which had been fragmented both intellectually and physically after the Revolution and Napoleon, lay in the East, which had maintained its prehistoric unity. According to them, the light from the infinite spiritual world of the East was a way out to the problems of the rationalist revolutionary Europe of that day. Oriental arts, which assume the superiority of the intellect over nature and of the artist over the real world, are exactly the exit that German literatures are looking for. In this period, the German East no longer consisted of Anatolia and its region as in the past. Now, the East has grown both in terms of space, extending as far as India, and in terms of time, gaining a historical dimension. For the German romantics, the backwardness in Eastern societies, which was seen as a problem and "thought to be interfered with", as other European colonial powers tried to do, represented the ancient and the unity of the whole. It was also a way for the Germans to recover from their defeat by the French. Fichte, the great philosopher of the period, referring to the unity of language and culture of the Germans, tries to position the Germans as a superior nation against the French,

whom he defines as a superculture, arguing that they are a society who have been rooted in the same cultural area for centuries without migration. The discourses supporting this attempt are found in the romantic orientalists of the previous generation, Herder and Schlegel, who had discovered the Indo-European language family and established language as an organic bond and continuity of societies. Against the French, who were adventure-oriented, groundless and led the continent into dreams, the Germans, who had been in the same geography for a long time, who had established relations with the ancient Indian civilization thanks to their language relations, who were loyal to their values and who wished to preserve their ancestors... The path to German idealism lies before us.

Moreover, while the enlightened positivist approach accepts what is limited to the senses, German Romanticism seeks the transcendent beyond this. While the first perspective imagines the East as a colorful world that he wants to feel and exoticizes it, the second one positions the East as the carrier of the key to the door to the other worlds and tries to eliminate the duality between him and the East and wants to share the same world of feelings and emotions. Instead of exoticism, which displays a visual approach by confining the East to the senses, the aim of integrating with the East and going beyond the senses to access the limitless world promised by Eastern poetry comes to the foreground in German orientalism. For example, instead of the dominant positivist approach, Goethe centers his Oriental intuition, which he perceives as the key to entering a transcendent world, and integrates himself with Hafez.

In other words, the Germans' orientation towards the East was like an escape from the positivism, classicism, revolutions, wars, in short, from all the stuckness of nineteenth-century Europe. The pioneers of Oriental studies were the first amateur Orientalists trained by the aforementioned political tradition, who were usually the forerunners or followers of the romantics and viewed the Orient from the same world of feeling and thought. The field, which grew further with the support of the Romantics, reached another level of development with the "academic orientalists" who went to France from the beginning of the century, studied with de Sacy, then returned to German universities and made a philological expansion, ensuring the "professionalization" of the discipline. Academic Orientalism, in turn, will give rise to new centers and schools that either oppose each other or support each other, favoring the philological or historical approach. By the middle of the century, it is seen that the course of orientalist studies, which shifted to another agenda and discourse with fractures, continued to diversify and strengthen through schools such as Vienna and Berlin, Göttingen and Jena.